

KULTURA SLOVA

*Casopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Ivan Masár

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajziková, Valéria Beňáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

KULTÚRA SLOVA — ROČNIK 8 — ČÍSLO 4
O B S A H

SMIEŠKOVÁ, E.: Frazeológia v Česko-slovenskom slovníku	97
KRÁL, Á.: Norma a kodifikácia a špecifickosť ortoepických javov	103
MISTRÍK, J.: Ako štylizovať	108
UHLÁR, V.: Miestne názvy z osobných mien	111
URBANČOK, M.: Pár slov o slove menšina	117

Rozličnosti

Sympózium. Š. Horváth	120
Nejde o Bercove žily, ale o lýt-kové žily. J. Horecký	121

Správy a posudky

Jazyková rubrika vo Večerníku. L. Dvonč	122
Specifický pomocník jazykovej kultúry. I. Masár	124

Spytovali ste sa

Mäkké d ako hláska a ako pís-meno. J. Kačala	126
Drogistickej tovar. E. Rísová	126
Strážnička. M. Považaj	127
Názvy ulíc a iných verejných priestranstiev. M. Majtán	128

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

Frazeológia v Česko-slovenskom slovníku

ELENA SMIEŠKOVÁ

Problematika pripravovaného Česko-slovenského slovníka bola témou viacerých článkov v tomto časopise.¹ Koncepcia slovníka bola uverejnená v časopise *Slovenská reč*.² V tomto príspevku, ktorý nadvázuje na predchádzajúce, venujeme pozornosť osobitnému problému dvojjazyčných slovníkov, frazeológie, a to nielen preto, že chystaný Česko-slovenský slovník je prvý dvojjazyčný slovník, ktorý spracúvajú lexikografi Jazykovedného ústavu L. Štúra, lež najmä preto, lebo frazeologickú zložku slovnej zásoby treba aj v jazykovej kultúre pozorne sledovať a citlivou hodnotiť. Jej spracúvanie v slovníku je aj z lexikografickej stránky mimoriadne náročné.

V súčasnej teórii a praxi dvojjazyčných prekladových slovníkov sa ustálili isté zásady. Základná zásada je, že oproti slovu (slovnému spojeniu) východiskového jazyka sa postaví ekvivalent z jazyka, do ktorého sa prekladá, nie výklad slova (slovného spojenia). Ekvivalentom sa rozumie slovo (slovné spojenie), ktorým v druhom jazyku možno nahradíť slovo (slovné spojenie) východiskového jazyka bez porušenia zmyslu a ktoré má mať podľa možnosti aj rovnakú štýlistic-

¹ Pozri HORÁK, G.: Budeme mať česko-slovenský slovník. *Kultúra slova*, 3, 1969, s. 321—324. SLIVKOVÁ, V.: Ekvivalent v chystanom česko-slovenskom slovníku. *Kultúra slova*, 4, 1970, s. 11—13. MICHALUS, Š.: Poznámky k výberu slov v chystanom česko-slovenskom slovníku, tamže s. 105—107. PISÁŘCIKOVÁ, M.: Z osobitných problémov pripravovaného česko-slovenského slovníka, tamže, s. 266—269.

² Pozri Koncepcia česko-slovenského slovníka. *Slovenská reč*, 34, 1969, s. 339—345.

kú hodnotu. Prekladovým ekvivalentom frazeologickej jednotky má byť teda takisto frazeologická jednotka. Z rozličnosti a osobitnosti jazykov vyplýva, že rovnocenný a niekedy ani približný frazeologickej ekvivalent nemusí, ba ani nemôže jestovať vždy. V takých prípadoch podáva slovník nefrazeologickej ekvivalent, o ktorom bude reč ďalej.³

Ekvivalent frazeologickej jednotky môže byť (v našom prípade) vo vzťahu k východiskovému jazyku zhodný, identický, môže obsahovať niektoré spoločné prvky, môže byť bez akýchkoľvek spoločných prvkov — a napokon nemusí ani vôbec jestovať. Zhoda i odlišnosť môže byť lexikálna, konštrukčná, motivačná atď. Pri hľadaní ekvivalentu musí byť vždy rozhodujúca celková obsahová a emocionálna náplň východiskovej frazeologickej jednotky, tú treba vyjadriť, „preložiť“. Podľa možnosti, ale nie bezpodmienečne, treba zachovať aj konštrukčný typ (napr. prirovnanie, koordinačný typ a pod.) a žánrovú príslušnosť frazeologickej jednotky (príslovie, pranostika, zariekanie sa a pod.). Zhody a rozdiely vo frazeologizmoch dvoch jazykov vyplývajú predovšetkým z ich vnútorných zákonitostí (lexika, gramatická stavba, hláskoslovie, tvorenie slov), ale súvisia aj so vznikom a pôvodom frazeologickej jednotiek v obidvoch porovnávaných jazykoch. Napr. zhoda frazeologickej jednotky v češtine a v slovenčine je často dôsledok toho, že mnohé frazeologickej jednotky sa dostali do češtiny i slovenčiny z rovnakých prameňov.

Ked' postupujeme od zhody k rozdielom, vyčleňuje sa niekoľko frazeologickej ekvivalentov, pričom hranice medzi nimi nie sú ostré.⁴

1. Frazeologickej jednotky češtiny a ich slovenské ekvivalenty môžu byť rovnaké, tvoria doslovnú paralelu (majú zhodné lexikálne prostriedky, rovnaký počet komponentov, rovnakú konštrukciu i význam), poprípade sa odlišujú iba pravopisom, niektorými hláskami alebo tvarmi slov. Napr. *vodiť někoho za nos* — *vodiť niekoho (dakoho) za nos*; *začínať od abecedy* — *začínať od abecedy*; *späť spánkom spravedlivých* — *späť spánkom spravodlivých*. Čiastočne sem patria frazeologickej ekvivalenty, v ktorých odlišnosť niektorého komponentu vyplýva z odlišnosti lexiky obidvoch jazykov: *když neprší, aspoň kape* — *ked' neprší, aspoň kvapká; každá hůl má dva konce* — *každá palica má dva konce; bouře v sklenici vody* — *búrka v pohári vody*.

³ Porov. ČERVENÁ, V. — POKORNÁ, E.: O ekvivalentech frazeologismu v dvoujazyčném slovníku. (Na materiale Ukrajisko-českého slovníku). Slovo a slovník. Zborník referátov z lexikologicko-lexikografickej konferencie v Smoleniciach 4.—7. mája 1970. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973, s. 167—173 a KOUT, J.: Konfrontační pohľad ke studiu frazeologie, tamže, s. 161—165.

⁴ V súlade s českými prameňmi, ako aj so slovenskou lexikologickou teóriou o frazeológiu v širšom zmysle sa zaraďujú do frazeológie aj príslovia, porekadiá a iné blízke útvary.

2. Medzi východiskovou frazeologickou jednotkou a jej slovenským ekvivalentom sú odlišnosti (rozličného stupňa).

a) Frazeologické ekvivalenty obsahujú niektoré odlišné prvky, ale sémanticky alebo motivačne blízke: *cpáť, mastit si kapsu — napchávať si vrecká, pchať si do vrecka; mít knedlik v ústech — mať zemiak v ústach; udělat z komára velblouda — urobit z komára somára; ohližeti se kudy ptáci létají — obzerat sa po strakách, po čertoch.* Sem možno zaradiť aj mnohé frazeologické prirovnania s blízkou motiváciou (napr. s pomenovaniami z okruhu zvierat, rastlín).

b) Ekvivalent má odlišnú konštrukciu, ale základný motivujúci prvok frazeologickej jednotky majú obidva jazyky rovnaký; *mít rtuť v těle — byť ako živé striebro.*

c) Ekvivalent môže byť zložený z celkom odlišných lexikálnych prvkov, patriacich však tematicky k tomu istému okruhu: *prijít s křížkem po funuse — přist na amen, přist křaza vyzliekať; nepečeme z panské (bílé) mouky — nechovali nás na panskom chlebe; půjčka za opátku — aký požičaj, taký vráť; babo rád! — porad, kto si mýdry!*

Rozdiely medzi slovenskou a českou frazeológiou výrazne vystupujú pri frazeologickej jednotkach s jasnom obraznou motiváciou. Sú odzrkadlením svojského, originálneho videnia tej istej skutočnosti v obidvoch jazykových spoločenstvach: *leze to z neho ako z chlupaté deky — treba to z neho kliešťami tahat; namluví toho za groš do putny — má reči ako koza bobkov; tam, kde lišky dávají dobrú noc — pánu-bohu za chrbotom; tučný žlab — mastný hrniec; hladit práci — chytit robotu za tenší koniec.*

Zistenie celkovej obsahovej a emocionálnej náplne je jediným východiskom hľadania ekvivalentu najmä pri frazeologickej jednotkach bez výraznej, jasnej motivácie, v ktorých sú jednotlivé lexikálne prvky sice „preložiteľné“, ale celok je zo synchrónneho hľadiska celkom ne-priezračný, ďalej pri frazeologizmoch s archaickými komponentmi, alebo pri zmeravených idiomatických konštrukciach. V takýchto frazeologickej jednotkach sú koncentrované lexikálno-sémantické i grammatické rozdiely konfronovaných jazykov. Na prelmočenie často nestačí jediný ekvivalent. Napr. *co tě nemá* (vyjadruje odmietanie, negáciu) — *ba ešte(že) čo; čo sil; povídali, že mu hráli* (pri odmítaní, nevěřím)⁵ — *no akurát!, kto by tomu veril; len si hovor, len si hovorte!*; *to sú reči, pletky* (aj tu sú možné a potrebné viaceré ekvivalenty, aby mohli poslúžiť v rozličných situáciach podľa kontextu); *vzít za své — brať, vziať skazu; dát někomu co proto — (dobre) vykrstít dakoho, naučit dakoho móresu; to je toho! čo len to! no čože!*

⁵ Výklad významu pri tejto frazeologickej jednotke a pri ďalších je pre-vzatý zo Slovníka spisovného jazyka českého. Nakladatelství Československé akademie vied, Praha, 1960—1971.

Niektoré frazeologické jednotky — sú to predovšetkým príslovia a porekadlá — možno prelmočiť iba približnou paralelou. Napr. *Kdo se za svůj jazyk stydí, hoden potupy všech lidí* — *Pošliapeš reč, zahodíš česť; Pomine trýzeň, nastane přízeň* — *Za zlým vždy dobré chodi.*

3. Z rozličnosti konfrontovaných jazykov vyplýva, že expresívnu, výrazovú silu niektorých frazeologickej jednotiek nemôžeme do druhého jazyka prelmočiť vždy úplne, že ju ekvivalentom oslabíme. Napr. *polykat anděličky* — *glgať vodu* (pri topení); *kápnout božskou* — *vyjsť s pravdou (von)*; *vysypat pravdu*; *kdyby koruna za groš byla* — *keby čo bolo, čo by čo bolo.*

Je známe, že niekedy k inojažnej (v danom prípade k českej) frazeologickej jednotke nemôžeme postaviť nijaký frazeologickej ekvivalent. S takýmto javom sa napokon môžeme stretnúť v každej dvojici konfrontovaných jazykov.

P o z n á m k a : Ak v slovníku nenájdeme k daktorej uvedenej frazeologickej jednotke frazeologickej ekvivalent (iba výklad alebo opis), to ešte nemusí značiť, že v jazyku naozaj neexistuje. Môže to byť aj preto, že taká frazeologickej jednotka, ktorá by mohla vyhovovať ako ekvivalent, nie je bežne známa a chýbajú pramene, kde by sa mohla hľadať. Dobré, vyčerpávajúce frazeologicke slovníky národných jazykov sú ešte vzácne. Aj v slovenčine taký slovník chýba. Najobšírejším prameňom pri práci na Česko-slovenskom slovníku je zatial Slovník slovenského jazyka a niektoré starše zbierky prísloví a porekadiel, ktoré obsahujú aj frazeológiu v užšom zmysle. Aby vznikol komplexný pohľad na slovenskú frazeológiu, je nevyhnutné mať k dispozícii aj výsledky nárečového výskumu slovenskej frazeológie.⁶

4. V tých prípadoch, keď nemáme frazeologickej náprotivok, dávame nefrazeologickej ekvivalent. Môže to byť voľné spojenie zodpovedajúce konštrukciou východiskovej frazeologickej jednotke a majúce istú dávku obraznosti (je to možné pri takých frazeologickej jednotkách, ktoré sú motivačne priezračné, ktorých obraznosť je dosť názorná a zrozumiteľná), ako napr. v tomto prípade: *drzé čelo lepší než poplužní dvůr* — *ked máš ostré (tvrdé) lakte, všade sa dostaneš*. Iným riešením je použitie jednoslovného ekvivalentu, ďalej výkladu alebo opisu. Napr. *sednouti si na bobek* — *kvoknút si, čupnút si; dát se vidět (projevit se jako štědrý, velkomyslný člověk)* — *ukázať sa, preukázať sa; lézti ke kříži, ke křížku* — *uznávať si vinu, pokrovovali sa; nésti dítě anděličkem* — *niesť dieťa pod pazuchy, pod pazušky; roztočiť, provětrat děvčatům faldy* — *vykrútiť, vyzvrtat, povykrúcať dievčence (tu by výhovovalo aj voľné spojenie rozkrútiť, rozvřít dievčencem sukne).*

⁶ Na možnosť využívať frazeologizmy slovenských nárečí v spisovnom jazyku poukázal PALKOVIČ, K.: *Využitie nárečovej frazeologie v spisovnom jazyku*. Kultúra slova, 5, 1971, s. 177—181.

Aj pri spracúvaní frazeológie máme takú prax, že miesto jedného ekvivalentu dávame k východiskovej frazeologickej jednotke podľa potreby a možnosti dva synonymné (rovnoznačné) ekvivalenty (niekedy i viac). Je to predovšetkým vtedy, keď sú v slovenčine dve alebo viaceré frazeologickej jednotky s rovnakým alebo príbuzným významom a nemajú pendanty v češtine. Napr. *hospodať z kopy na groš — gazdovať z vreca do kabely (z mecha do tanistry)*; *gazdovať čertovi na budzogáň* (frazeologická jednotka z českého synonymického radu *hos-podařit od desítí k pěti* má slovenský ekvivalent *gazdovať od tisica ku stu*). Alebo: *mit z ostudy kabát — nemať oči; byť bez hanby; mať hrubú kožu*. Synonymný ekvivalent pridávame aj vtedy, keď je medzi českou frazeologickej jednotkou a jej slovenským ekvivalentom úplná alebo čiastočná formálna i významová zhoda. Tu potom ide aj o uplatnenie staršieho pôvodného, domáceho prostriedku, o jeho zachovanie a konzervovanie v konkurencii s novším prevzatým, hoci tiež zdomácneným prostredkom. Napr. *proti gustu žáden dišputát — proti gustu žiadaden dišputát; komu hus, komu prasa, komu pečená klobása*. Iné príklady: *pomoci někomu z bláta do louže — pomôcť niekomu z blata do kaluže; pomôcť z biedy do nevole; mají se jako v ráji — majú sa ako v raji; nič im nechýba, iba vtácie mlieko; karta sa obrátila — karta sa obrátila; zvratio sa koleso; nechat na sobě dříví štípat — dať si na sebe (na chrble) drevo růbat; dať na sebe orat; dať si na sebe mlátit; dať si na hlave tancovat*.

Takto treba chápať aj uvádzanie viacerých variantov slovenských frazeologickej ekvivalentov: *každý vi nejlip, kde ho střevic (bota, pata) tlačí — každý najlepšie vie, kde ho topánka (čižma, krpec) tlačí (omina); přijdu, kdyby sídla (trakaře) padala — prídem, aj keby sekerky (motyky, malí čerti, cigáncence) z neba padali*. Takéto varianty bývajú časté v ustálených priovernaniach. Pravda, sú aj opačné prípady, keď k dvom alebo viacerým českým synonymným frazeologickej jednotkám môžeme postaviť v slovenčine len jeden — spoločný ekvivalent. Napr. *reč se mluví, voda teče; řeči se mluví, pivo pije — reči sa vravia, (a) chlieb sa je*.

V slovníku treba riešiť aj prípady viacvýznamových frazeologickej jednotiek alebo takých frazeologizmov, ktorých význam je veľmi všeobecný a používajú sa v rozličných, a to aj odchodných situáciách. Tákto je napr. česká frazeologická jednotka *mit kachní (kačení) žaludek*. Tu treba dať viaceré slovenské ekvivalenty, aby zodpovedali výkladu tohto frazeologizmu v Slovníku spisovného jazyka českého (ktorý je našou rozhodujúcou predlohou poskytujúcou informácie o význame českých frazeologizmov): 1. *být stále hladov, při chuti, všechno snísti — jest, akoby pálil, mať železný žalúdok*; 2. *všechno snést, mit velkou trpělivost — mať silný žalúdok* (tu by sa v istom kontexte u-

platnilo aj mať hrubú kožu). Frazeologická jednotka svést se někomu po kobylnce, dostať se někomu na kobylnku má veľmi široký, všeobecný význam charakterizovaný v Slovníku spisovného jazyka českého takto: potrestat, přemoci někoho, ovládnout, pomstít se někomu, vyzrát nad ním. Preto musíme v slovenčine poskytnúť niekoľko ekvivalentov, ktoré by vyhovovali v rozličných situáciach: stúpiť dakomu na krk, zrezat dakomu rováš, naučiť dakoho móresu, poriadku, preliat dakomu olovo, prejsť dakomu cez rozum.

Frazeologické jednotky sú aj v rámci jedného jazyka v zložitých vzájomných vzťahoch (viacvýznamosť, synonymia, variantnosť atď.). Ešte komplikovanejšie sú ich vzťahy k ekvivalentom. Tak napr. oproti synonymickému radu českých frazeologizmov (aj s variantmi) stojí synonymický rad slovenských ekvivalentov, z ktorých jeden je v obidvoch jazykoch motivačne aj lexikálnym zložením zhodný alebo blízky. Napr. českej frazeologickej jednotke už to štěbetají vrabci na střeše (*vrabci na střeše o tom povídají*) obsahom zodpovedá slovenská frazeologická jednotka o tom už vrabce na streche čvirikajú. Túto jednotku postavíme ako ekvivalent aj k frazeologickej jednotke z českého synonymického radu už o tom kohouti kokrhají — spolu s ďalšou, i keď menej rozšírenou frazeologickej jednotkou zo slovenského synonymického radu už o tom (po meste, po dedine) bubenujú.

Stretneme sa aj s prípadmi, keď zvukovo, lexikálne (čiastočne) zhodné frazeologické jednotky dvoch jazykov môžu mať rozličný význam (v odbornej literatúre sa tu hovorí o medzijazykovej homonymii⁷). Slovník spisovného jazyka českého napr. uvádzá pri heslovom slove les frazeologickú jednotku (*děti*) rostou jako dříví v lese s takýmto výkladom: *rychle; jsou ponechány samy sobě*. Aj v slovenčine jestvuje frazeologická jednotka (*deti*) rastú ako drevo v hore, ale iba s významom „bez dozoru, ponechané samy na seba“ (synonymný je frazeologizmus *rastú ako vŕba pri potoku*). Český význam „rychle“ ukazuje, že dve frazeologické jednotky zhodné lexikálnym obsadením označujú v dvoch jazykoch rozličné veci. Slovenský ekvivalent v tomto prípade znies (*deti*) rastú ako z vody.

Týmto výkladom sme chceli ukázať niektoré pracovné postupy a niektoré problémy pri práci na Česko-slovenskom slovníku v okruhu frazeologie.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

⁷ O zdanlivu zhodných slovenských a českých frazeologických jednotkách pozri IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, M.: Ustálené spojenia so slovom *jazyk* v slovenčine a češtine. Slovenská reč, 36, 1971, s. 353—355.

Norma a kodifikácia a špecifickosť ortoepických javov

(Kapitoly zo slovenskej ortoepie)

ABEL KRÁL

V úvodnej časti našich príspevkov treba sa zaoberať aj otázkou špecifickosti výslovnostných javov. Keby sme na ňu v ortoepii neprihľadali, mohli by vzniknúť nedorozumenia.

Pri vysvetľovaní ortoepických javov môžu sa objaviť isté ťažkosti aj preto, že hovoriacemu (čitateľovi) obyčajne nepredkladáme zvukovú a artikulačnú vzorku. Uspokojujeme sa s opisaním jasu a s jednoduchou obrázkovou dokumentáciou. Nás problém by sa nevyriešil ani vtedy, keby sme ortoepické javy dokumentovali gramofónovými alebo magnetofónovými nahrávkami a röntgenovými filmami. Adresát by totiž musel mať isté školenie vo fonetike, aby sa mohol spoľahlivo spravovať podľa tejto informácie. V nasledujúcim výklade nebudem hovoriť o tomto. Ortoepickú problematiku chceme priblížiť z inej strany.

1.

V predchádzajúcim príspevku sme povedali, že norma je vo svojej podstate zásada a pravidlo. Určuje akýsi neutrálny priestor, v ktorom sa môže príslušník spoločnosti pohybovať bez toho, že by bol pôvodcom nedorozumení, ťažkostí a sporov. Súbory takýchto zásad sa volajú kódexmi. Zbierky zákonov sú vlastne tiež takéto kódexy, pravda, kódexy s právne záväznou platnosťou.

Jazyková prax sa spravuje jazykovými normami. Aj jazykové normy sa formulujú a zostavujú do súborov a niektorým takýmto súborom (príručkám) sa prisudzuje všeobecná spoločenská záväznosť. Sú to tzv. kodifikačné príručky. Ako príklad možno uviesť Pravidlá slovenského pravopisu.

Kodifikácia a norma sú však dva rozličné javy. V kodifikácii sa zachytáva a odráža poznaná jazyková norma napr. ako gramatické pravidlo. Naproti tomu sa jazyková norma spontánne prejavuje ako tlak, ktorý vychádza zo spoločenskej praxe a pôsobí na každého používateľa jazyka. Jazyková norma je spôsob, ako jazykové javy a jazykové prostriedky jestvujú v spoločnosti. Nie je to však čosi mŕtve, navždy dané, nemenné. Jazyková norma sa vyvíja a mení. Bez zmien by jazyk nemohol dobre plniť všetky (aj nové) potreby na dorozumievanie. Jazykový vývin sa okrem iného prejavuje vznikom, presunmi a zánikom variantov (obmien) jazykových prvkov.

Jazyková norma nie je však dajaká priemerná jazyková prax, nie je to aritmetický priemer výskytu (variantov) jazykových javov. Do jazykovej normy vniká skôr to, čo má pri plnení istej jazykovej funkcie najväčšiu váhu, čo má alebo získava centrálne postavenie a má tendenciu pôsobiť a vyvíjať sa ako vzor. Správne poznat a zachytiť jazykovú normu nie je ľahká vec. Môže sa stať, že kodifikácia už pri svojom vzniku nevystihuje dobre jazykovú normu, a nevyhnutne dochádza k tomu, že sa kodifikácia po istom čase ukáže ako prekonaná.

Z hľadiska kodifikácie v gramatike a lexike je oproti ortoepii o to ľahšia situácia, že nevznikajú väčšie fažkosti pri formulovaní a sprostredkúvaní poznejnej normy. Pre Slováka je jednoznačná formulácia: „Slovenské samohlásky označujeme týmito písmenami: *a*, *ä*, *e*, *i*, *y*, *o*, *u*. Písmenami *i*, *y* sa označuje tá istá hláska.“ (PRAVIDLÁ 1971, s. 7.) Jednoznačná je aj formulácia: „V slovenskom spisovnom jazyku je šesť krátkych samohlások: *i*, *e*, *ä*, *a*, *o*, *u*, päť dlhých: *i*, *é*, *á*, *ó*, *ú* a štyri dvojhľásky (diftongy) *ia*, *ie*, *iu*, *ö* (*uo*)“ (PAULINY — RUŽIČKA — ŠTOLC 1968, s. 18). V ortoepii si však musíme všimnať i javy, ktoré si hovoriaci ani po základnom školskom vzdelení neuvedomujú a ktoré podliehajú pohybovému automatizmu reči. Preto nie je celkom jednoduché jednoznačne a zrozumiteľne sprostredkovať poznatok o výslovnosti niektorých hlások a hláskových skupín, o zvukovej podobe niektorých prozodických vlastností a pod. Z gramatického hľadiska bude všetko v poriadku, keď v druhom páde jednotného čísla vzoru *dub* vysloví dakto tzv. otvorennejšie alebo zatvorennejšie, predné alebo zadné *a*, alebo *a* s istou mierou nosovosti, keď vysloví trocha dlhšie *a*, keď výslovnosť *a* zakončí odseknutím (hlasivkovou explóziou) a pod. Dôležité je, že to bolo „*a*“, nie „*ä*, *e*, *i*, *o*, *u*. No z ortoepického hľadiska sú všetky tie-to zmeny (variácie) veľmi dôležité. V ortoepii sa musí rozhodnúť, ktorý z vyskytujúcich sa variantov je prípustný a ktorý treba pokladať za ortoepickú chybu.

2.

Pričin, ktoré spôsobujú vznik týchto variantov, je viac. Niektoré z nich by sme mohli hodnotiť ako objektívne (tie sú jazykové a spoločenské), iné zasa ako subjektívne.

Za objektívne (A) jazykové príčiny pokladáme: 1. nedostatočnú ortoepickú kodifikovanosť spisovného jazyka, 2. zaostávanie kodifikácie za jazykovým vývinom, 3. jestvovanie nárečí a ich vplyv na spisovnú výslovnosť, 4. vplyv písma na výslovnosť.

Vznik výslovnostných variantov zapríčinujú aj činitele, ktoré súvisia so spoločenskou situáciou a spoločenským vývinom. Také sú: 1. nedostatočná príprava na spisovnú jazykovú prax v škole a nedostatočná profesionálna príprava na plnenie úloh s osobitnými nárokmi na vý-

slovnosť (čiže nedostatočná znalosť ortoepickej normy), 2. neuspojivý stav jazykovej kultúry v hromadných oznamovacích prostriedkoch, 3. prudký vzrast počtu používateľov spisovnej slovenčiny.

Za subjektívne (B) príčiny vzniku výslovnostných variantov pokladáme: 1. osobitosť v anatomických a fyziologických podmienkach pre reč, 2. vypracovanie zlých artikulačno-akustických stereotypov, 3. podcenňovanie významu ortoepie a nechut' zaoberať sa vlastnou výslovnosťou.

A. Podstata niektorých pohybov a lability v slovenskej spisovnej výslovnosti je očividná. Tak napr. slovenská spisovná výslovnosť je kodifikovaná veľmi nesústavne iba niekoľkými poučkami v Pravidlách. Mnohé aktuálne otázky slovenskej spisovnej výslovnosti nie sú kodifikačne zachytené. Keď si spisovnú výslovnosť osvojuje hovoriaci, ktorý aktívne používa nárečie a nepozná spisovnú normu, nemá možnosť rýchlo a úplne sa oboznámiť s normou spisovnej výslovnosti. V prejavoch takýchto hovoriacich sa potom môže zjavovať viacej nespisovných prvkov. Ukazuje sa tiež, že daktoré tradované ortoepické formulácie nie sú dosť presné a niektoré ani nevystihujú normu.

Osobitne treba upozorniť na vplyv písma na výslovnosť. Ako je známe, v písme (v pravopisných sústavách) sa nikdy neodráža presne a úplne zvuková stavba reči. Ak by dakde a dakedy bola vznikla taká pravopisná (ortografická) sústava, ktorá by presne zachytávala zvukovú (fonetickú) stavbu reči, po istom čase by medzi nimi určite vznikli rozdiely, lebo ortografia sa nevyvíja súbežne s vývinom jazyka. V jazykoch s väčšou spisovnou tradíciou sa pravopis nemôže ani často a radikálne reformovať. No naša škola takmer stotožňuje spisovný jazyk s jazykom písaným. Je to tak aj dnes, keď sa pomer dôležitosti medzi písanými a hovorenými spisovnými prejavmi viditeľne presúva v prospech hovorených prejavov.

Vplyv písma na výslovnosť sa prejavuje najmä tam, kde ortografia uľahčuje poznanie a odlišenie jazykových prostriedkov [slov a tvarov], napr. tam, kde sa v písme lepšie odráža morfematická skladba slov. Tak napr. v stredoslovenskej výslovnosti sa skupiny *stn*, *zdn* zjednodušujú. Zjednodušujú sa aj mnohé iné spoluhláskové skupiny (*žs*, *žš*, *žsk*, *nn* a iné). V spisovnej slovenčine sa tento typ zjednodušovania spoluhláskových skupín nepresadil. Naša spisovná norma ho nepripúšťa a nepripúšťa ho ani jestvujúca kodifikácia. Čiastočne to napomáha aj náš pravopis. Naopak, opúšťanie a zanedbávanie výslovnosti skupín *le*, *li*, *lī*, *lia*, *lie*, *liu* s mäkkým *l* (teda *le*, *li*...) podporoval a podporuje aj náš pravopis, lebo sa v ňom mäkká výslovnosť *l* v týchto skupinách osobitne neoznačuje. V písanom jazyku sa, pravdaže, vyskytujú aj také spoluhláskové skupiny, ktoré Slovák nemôže vysloviať (napr. skupina *stsks*).

Hovoriaci, ktorí vzor svojej výslovnosti dôsledne vidia v písanom jazyku, robia ortoepické chyby. Tak vzniká tzv. písmenková výslovnosť (výslovnosť *svit hviezd* namiesto *svidhviest*). Písmenková výslovnosť vzniká aj pri prehnanej snahe o zrozumiteľnosť. Poslucháč ju obyčajne hodnotí ako afektovanú a strojenú.

Mnoho chýb v spisovnej výslovnosti sa šíri cez hromadné oznamovacie prostriedky a kultúre spisovného jazyka zostáva mnoho dlžná škola. Pokým si naša škola neosvojí ako jednu z najzákladnejších úloh jazykovej prípravy žiakov výučbu a výchovu v kultúre h o v o r e n ý c h spisovných prejavov, dovtedy nemáme výhľad na trvalé zvýšenie kultúry spisovného jazyka a na stabilitu ortoepickej normy. Ako nositeľ dobrého vzoru môže dnes túto úlohu vo veľkej miere plniť aj rozhlas a televízia. Tieto komunikačné nástroje sú pre mnohých občanov aj hlavným sprostredkovateľom normy spisovnej výslovnosti, takže opakujúce sa chyby môžu sa u niektorých poslucháčov ich pôsobením upevňovať ako náležitá súčasť spisovnej normy. Má to na stav spisovného jazyka tým väčšie dôsledky, o čo väčší počet ortoepicky nepripravených poslucháčov aktívne používa spisovný jazyk. Takýto stav je u nás. Vývin socialistickej spoločnosti umožnil totiž širokým vrstvám občanov bezprostredne sa zúčastňovať na spoločenskom a politickom živote a na správe štátu. Tak sa mnohí dostali do situácie, že bez náležitej prípravy musia používať spisovný jazyk.

B. Doteraz spomínané príčiny jazykového pohybu, vzniku variantov a chýb prejavujú sa v rozličných jazykových plánoch. Azda iba písmo má väčší vplyv práve na výslovnosť. Výslovnosti a ortoepie sa však osobitne týkajú tie príčiny, ktoré sme označili ako subjektívne. Z nich treba vyvodíť aj isté metodické závery.

Tak ako sa ľudia odlišujú svojím vonkajškom, povahou a návykmi, odlišujú sa aj anatomickou stavbou rečových ústrojov a fyziologickými podmienkami pre reč. V osobitných podmienkach vzniká, pravdaže, osobitný produkt činnosti: inakšie artikulačné ústroje tvoria inakšie zvuky. Dostatočne nás o tom presvedča individuálnosť a neopakovateľnosť zafarbenia ľudského hlasu.

Reč sa vyvíja so stálou spoluúčasťou sluchu. Pri hovorení funguje sluch ako kontrolný ústroj. Cezeň sa do pamäti dostáva aj akási vzorka rečových zvukov a hovoriaci sa pod tlakom spoločenskej normy usiluje čo najlepšie napodobiť túto vzorku. Napriek individuálnosti a neopakovateľnosti vonkajších podmienok pre reč naučíme sa (alebo sa môžeme naučiť) napodobňovať (správne vyslovovať) všetko, čo sa v jazyku funkčne využíva ako osobitný jazykový prostriedok. Tak sa potom hlásky *á, i, e, o* (alebo skôr slabiky *má, tá, ká*) vo výslovnosti všetkých Slovákov a vo všetkých ich prejavoch dostatočne podobajú samy na seba a dostatočne sa zhodujú. No nikdy to nie je úplná, ab-

solútna zhoda a totálna fyzická totožnosť, ale vždy len (dostatočná) podobnosť.

Veľmi dôležité je aj to, že si reč osvojujeme ako väčšie artikulačno-akustické celky, ako tzv. artikulačno-akustické stereotypy. Tie sú v každom jazyku iné aj preto, lebo každý jazyk má osobitné zákonnosti spájania a výskytu hlások vedľa seba. Musíme si teda osvojiť výslovnosť väčších celkov, ako sú hlásky. Práve preto, že reč je nám daná cez tieto stereotypy, nie je ľahké zmeniť spôsob výslovnosti istej hlásky ani v materinskom jazyku. Aj tu sa musí prebudovať celý stereotyp (stereotypy) — nový zvuk sa musí „vsadiť“ do rozličných hláskových súvislostí. Preto je také namáhavé odučiť sa niečo vyslovovať a naučiť sa vyslovovať iné alebo inak.

3.

Ako vidno, bolo by nezmyselné, keby sme žiadali alebo očakávali úplnú totožnosť (absolútne fyzickú identitu) všetkých zvukových elementov jazyka u všetkých hovoriacich a vo všetkých prejavoch. Je to nemožné aj preto, lebo jestvuje tesné spojenie reči a rečovej činnosti s celkovým fyzickým a psychickým stavom hovoriaceho, teda aj s ob-sahom výpovede a s mimojazykovou skutočnosťou. Rečová činnosť je integrálnou súčasťou jestvovania a konania subjektu a sčasti aj jeho výraz. Dôležité však je, aby rozdiely neboli náhodné a nefunkčné, a tie rozdiely, ktoré sa týkajú inventára funkčne využívaných prvkov a ich odlišností, nesmú byť veľké — nesmú prekračovať určitú hranicu.

Úlohou ortoepie je okrem iného to, aby hľadala častejšie sa objavujúce variácie, aby upozornila na ne, aby ich posúdila a roztriedila. V ortoepii sa musí rozhodnúť, ktoré z týchto variácií sú prípustné, neutrálne a eventuálne aj nevyhnutné, a ktoré narúšajú jestvujúcu normu výslovnosti. Práve pri tých prvkoch, kde sa pozoruje pohyb a nejednotnosť, musí ortoepia určiť hranicu, ktorá oddeluje spisovné od nespisovného.

Podobne ako v iných jazykových plánoch kodifikácia ortoepie určuje a opisuje zvyčajne jediný vzor spisovnej výslovnosti (s prípadným štylistickým členením), no na rozdiel od pravopisu vo výslovnosti musíme rátať s nevyhnutnou mierou individuálnych a náhodných variácií, pravda, v zhode s prirodzenou tendenciou, že sa výslovnosť posudzuje tým prísnejšie, čím väžnejšia je komunikačná situácia (téma, obsah a ciele výpovede, počet poslucháčov a ich zloženie, prostredie atď.). Používateľia spisovného jazyka musia priznať právo rozhodovať o tomto odborníkom — jazykovedcom. Ak sa teda v kodifikácii spisovnej slovenčiny formuluje pravidlo, že zdvojené spoluľásky *nn*, *tt*, *dd* (*cenný, predtým, preddavok*) majú sa vyslovovať ako *n* (*t, d*) s predĺženým

záverom, používateľia spisovného jazyka musia — ak treba — vynaložiť isté úsilie na nácvik tejto výslovnosti. Ak sa v ortoepickej kodifikácii formuluje pravidlo, že v skupinách *le*, *li* atď. v domáčich slovách vyslovujeme *l*, používateľia spisovnej slovenčiny musia sa usilovať vyslovovať tu také *l*, ktoré tvorí mäkkostný protiklad k *l*. Podobne, ak sa v kodifikácii rozhodne, že hláska *ä* sa v slovenčine využíva ako štýlotvorný prvak tzv. vyššieho štýlu, tí používateľia spisovného jazyka, od ktorých sa očakáva a žiada, aby v definovaných situáciách použili tento štýl, musia vedieť *ä* vyslovit tak, ako sa to žiada. Patrí to k ich odbornej pripravenosti.

V ortoepickej kodifikácii nám teda nepôjde o absolútnu jednotnosť rečových prejavov vo fyzikálnom zmysle, ale o ohraňenie rozptylu výslovnostných variácií tým, že hovoriacim predložíme vzor (typ) výslovnosti, sformulujeme pravidlá, obsahujúce návod na výslovnosť, a ak treba, povieme, čo už spisovné nie je. Pochopiteľné je, že to od používateľa takej príručky bude žiadať, aby sa oboznámil s fonetickejou podstatou daktorých javov trocha podrobnejšie. Ale spisovný jazyk je taká hodnota, že si túto pozornosť zaslúží.

*Kabinet fonetiky
Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava*

LITERATÚRA

- PAULINY, E., RUŽIČKA, J., ŠTOLC, J.: Slovenská gramatika. 5., zrevid. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladatelstvo 1968, 583 s.
PRAVIDLÁ SLOVENSKÉHO PRAVOPISU. 11., zrevid. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971, 422 s.

Ako štylizovať Kapitolky zo štýlistiky (24.)

JOZEF MISTRÍK

Hneď na úvod treba povedať, že štylizácia je náročná práca, no nie je to jazykovedná práca. Keby to bola vylučne jazykovedná práca, potom by listy, články a knihy mohli písat len jazykovedci. Autormi kníh by nemohli byť napríklad inžinieri, právnici alebo lekári. Alebo aj ináč: nebolo by takého jazykovedca, ktorému by tento proces robil ľažkosti. Praktická štylizácia vôbec nie je výsadná jazykovedná práca, jej ľažisko je v niečom inom. Vyhotovenie textu, ktorý by dobre splnil

svoju funkciu, závisí od celého komplexu rozličných mimojazykových činiteľov. Schopným štylistom sa môže stať každý, kto sa vie zrozumiteľne vyjadrovať, kto vie hovoriť. Medzi teoretickou jazykovednou štýlistikou a praktickou, konkrétnou štylizáciou je väčší rozdiel ako medzi prácou inžiniera-projectanta a obyčajného murára.

Základnou podmienkou dobrej štylizácie je, aby sa dodržal správny postup od rozhodnutia komunikovať istú myšlienku až po odovzdanie rukopisu. Predovšetkým treba proces štylizácie chápať oveľa širšie než len samo koncipovanie textu. Je to proces, ktorý nemá lineárny priebeh, ale podobu pyramídy budovanej zhora nadol. Počíta sa doň všetko, čo sa odohrá od vzniku invencie až po perfektné vyhotovenie textu. Konečný efekt závisí od každého jedného kroku.

Ked skrsne myšlienka, treba si vybrať adresáta, ktorému ju chceme sprostredkovať. Adresát ostáva pred očami štylistu až do skončenia práce. Adresát sa takto stáva jedným z najväčších štýlotvorných činiteľov. Fingovaná prítomnosť adresáta je akou-takou zárukou dodržiavania štýlovej roviny a homogénnosti textu. Potom nasleduje zbieranie a triedenie materiálu, údajov, podkladov a dokladov, o ktoré sa bude text — hoci nepriamo — opierať. Prváckou, ale pritom najčastejšou chybou je, keď sa začne koncipovať predčasne, keď sa začína definitívne písat skôr, ako je pohromade všetok materiál. Počas zberania materiálu sa môže prípadne koncipovať osnova. Až po zhromaždení faktov sa pripravuje kompozičná kostra textu. Práve tu treba rešpektovať onen pyramídovitý postup: a) uvedomiť si obsah výpovede, b) napísat oporné body, c) každý bod rozvíeť detailne, ešte v nekontextovej podobe, d) pri jednotlivých bodoch uviesť poznámky o tom, odkiaľ sa bude text dopĺňať a čo z nazhromaždeného materiálu kde príde. V tejto fáze práce sa pripraví už aj pracovný názov, určí sa približný rozsah a členenie textu. Po takejto rámcovej príprave sa ešte uváži a preskúma, či sú symetricky rozložené a podkladmi vybavené tažiskové zložky textu, či je správna následnosť zložiek, či sa v postupe rešpektuje logika a či vôbec naskicovaný skelet má nejaký charakter. Pri dnešnom, prevažne kurzorickom čítaní je štruktúra prejavu neraz dôležitejšia ako vycibrenosť jednotlivých vettých výpovedí alebo volba slov.

Úskalím autorov pri výstavbe kostry prejavu je pretransponúvanie vlastnej predstavy do lineárnej podoby, teda určovanie poradia zložiek jazykového prejavu. Predstava alebo myšlienka, ktorá vznikne u samého autora a má sa komunikovať, nemá vo svojom zdrode lineárnu podobu, akú má dostať potom na papieri alebo pri prednáške. (Niečo iné je referovanie o tom, čo autor prijíma v istej časovej následnosti zvonku: dej, udalosť, spomienka, vonkajšia podoba sledovaného javu a podobne.) Toto úskalie treba zdolať práve pri transponovaní viac-

dimenznej myšlienky alebo predstavy do jednodimenznej podoby, akú má mať rozvíjajúca sa myšlienka v texte. Rozhodovanie o hierarchii, dôležitosti a poradí je jadrom kompozičnej práce autora.

Nasleduje výstavba surového kontextu. Preto hovoríme surového, lebo v tejto fáze sa „štýlizuje“ pomerne rýchlo, plynule, neberie sa zreteľ na presnosť pri výbere slov a stavbe viet. Sleduje sa len to, aby sa pripravená osnova jazykovo scelila, „zlepila“ do súvislého celku. V tejto etape je váha na tom, aby sa táto časť práce vykonala bez prerušovania, možno povedať na jedno posedenie. Ak ide o článok, tak výraz „na jedno posedenie“ treba chápať doslova, a ak ide o väčší útvar ako článok, treba tento výraz chápať obrazne. Avšak každé prerušenie pri výstavbe surového textu značí istú trhlinu v prejave, značí škodlivé narušenie rytmu, ktorý je pre konečnú podobu veľmi významný. Ak v tejto fáze práce nemôže autorovi zísť na um primeraný výraz, použije ten, ktorý mu zišiel na um ako prvý aj za cenu, že nebude priliehavý, a bude sa musieť skorigovať. To isté platí aj pre syntaktické konštrukcie. Pri tejto práci rozhoduje psychická kondícia štýlizujúceho. Ak sa stane, že nevyhnutne treba prácu prerušiť, dôležité je aspoň heslovite zachytiť začiatok myšlienky, ktorou sa bude na prerušenom mieste pokračovať. Táto zložka štýlizácie, ktorú sme nazvali výstavbou surového textu, sa od predchádzajúcich zložiek — od zbierania, triedenia materiálu a od komponovania —, ako aj od všetkých ostatných zložiek odlišuje tým, že kým ostatné práce predtým a potom môžu byť prerušované, táto zložka sa musí vybaviť v čo najmenšom časovom rozpätí a v čo najplynulejšom tempe.

Po tomto všetkom prídu konečné práce na úprave — cizelácia a adjustácia textu. Najprv sa spresnia tie miesta, kde sa zanedbala presnosť pri výstavbe konštrukcie a výbere priliehavých pomenovaní. To je tzv. cizelácia. Počas cizelácie sa spresňuje aj členenie na odseky alebo väčšie celky, upraví sa záver, preštýlizuje úvod a spresní titulok. Konečne sa text adjustuje — vybaví dokladovým materiálom, grafmi, číslami, obrázkami, citáciemi, spresnením odvolaní na cudzie pramene, uskutoční sa kontrola faktografického materiálu a závažnejších konštatácií. Po kratšom časovom odstupe je užitočné súvisle prečítať alebo si dať prečítať ešte raz celý text. Pri tejto priležitosti treba vziať do úvahy aj pripomienky eventuálne menej skúseného štýlistu.

Štýlizácia súvislého textu je vyslovene individuálna činnosť. Čím viacelj individuí by sa na takejto a tej istej práci odrazu zúčastňovalo, tým by výsledky boli iluzórnejšie. Jediný možný postup pri tzv. kolektívnom autorstve je taký, že jediný autor pripraví rámcový text ako podklad, ktorý potom postupne ďalší spoluautori upravujú a spresňujú. Tu treba poznamenať, že apretorská práca na cudzom teste nie je o nič menej náročná ako sama príprava surového podkladu. Aj pri apretúre

treba uplatniť vertikálny prístup k textu: najskôr sa oboznámiť s obsahom a členením, to značí prečítať celý text, a až potom ho začať upravovať. Rovnako sa pristupuje aj k jeho menším zložkám, k odsekom a k vetám.

Kultúra prejavu nie je len výber vhodných jazykových prostriedkov a „cifrovanie“ výrazu, ale je o niečo viac. To je aj premyslená výstavba prejavu, ktorý má byť vecne a jazykovo zreteľný, prehľadne usporiadaný a členený. Nad ním visí alebo sa vinie jednoznačná a zrozumiteľná výpoved. Kultúra a štylistika sa začína momentom rozhodnutia komunikovať myšlienku. Je však umením zreteľne vyrozprávať jasné predstavu alebo myšlienku? Pre toho, kto vie, čo chce povedať, a pritom pozná jazyk, v ktorom chce komunikovať, pre toho kompozičné a rečové stvárnenie obsahu nie je umením. Toto platí rovnako pre ústnu, ako i pre písomnú štylizáciu prejavu. B. S. Mučník v práci Pismennaja peredača mysli (Alma-Ata 1973) dokonca tvrdí, že praktická štylistika nie je lingvistická, ale psychologická disciplína (str. 37).

Z opísaného receptu vyplynulo, že vlastne štylizácia nie je čistá, a ani nie výlučne jazykovedná práca. Ako celok, pochopiteľne, nie, lenže konečná fáza, ku ktorej sa štylista postupne dostane, je typická, a už čistá jazykovedná práca. Lenže tá je ľahká alebo ťažká podľa toho, akú úroveň mali prípravné práce. No tak alebo onak, aj na záver znova podčiarkujeme to isté, čo sa naznačilo už v úvode tejto kapitolky, že totiž praktická štylizácia nie je výslovne jazykovedná práca. Dobre a pohotovo štylizovať sa postupom času môže naučiť každý. Umenie štylizovať nie je umenie.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Miestne názvy z osobných mien

VLADO UHLÁR

Toponomastika čiže náuka o zemepisných vlastných menách presvedčivo dokazuje, že veľká časť miestnych názvov (osád, obcí, miest) pochádza z osobných mien. Miestne názvy zo všeobecných podstatných mien typu *Lúka* (*Lúčka*, *Lúčky*), *Potok* (*Biely Potok*, *Oravský Biely Potok*), *Ves* (*Vieska*), *Hora*, *Pažit'*, *Vrbie*, *Kameň* (*Modrý Kameň*, *Kamenec*), *Laz* (*Lazy*, *Lazisko*), *Hrad* (*Hradec*) predstavujú sice základný typ miestnych pomenovaní, ale pre ich absolútну chronológiu nehovoria určitou rečou. Niektoré z nich patria medzi najstarobylejšie

osady, napr. *Ostrov* a *Dvôr* sú už z 11. storočia (v listine zoborského kláštora z r. 1113), *Rybník* pri Leviciach sa dokladá už r. 1075 v zakladacej listine benediktínskeho opátstva v Hornom Beňadiku, *Háj* v Turci r. 1281, kým iné miestne mená tohto druhu patria medzi mladšie osady až zo 14. storočia, napr. *Dolina* v Turci (r. 1340), *Pažit'* (r. 1352), *Vrbie* v Liptove (až 15. storočie). Na určenie ich starobylosti je rozhodujúca archeológia a najstarší výskyt v stredovekých listinách.

Od samého začiatku feudalizmu sa pri názvoch obcí dostáva do popredia osoba vlastníka, zakladateľa, lokátora* (kolonizátora), významného svetského činiteľa, cirkevného hodnostára, prípadne svätca, ktorému sa zasvätil kostol. Preto neprekvapuje, že už pri rozkladaní systému spoločného vlastníctva rodu a rodín v občinách vystupuje do popredia vedúca osobnosť a že novovznikajúce alebo novozorganizované osady dostávajú názov odvodený z jej osobného mena. Takto sa v miestnych názvoch uplatnila bohatá skupina osobných vlastných mien. O ich početnosti hovorí aj percento 60, ktoré je priemerom ich výskytu v slovanských krajinách. V starej sídelnej oblasti Čiech sa počet miestnych názvov z osobných mien v niektorých okresoch pohybuje v rozpäti od 73 % až do 87 %. V Kurskej oblasti (v Rusku) v starej sídelnej oblasti na juhu takéto názvy tvoria 51,8 % zo všetkých miestnych názvov, ale v neskoršie osídlenej oblasti na severe je ich až 83,8 %.¹ Na Slovensku sa ešte takýto výpočet nerobil. V jednotlivých oblastiach nemusia byť pomery zhodné, ale celkovo aj tu možno predpokladať obdobné percentá výskytu miestnych názvov z osobných mien ako v Čechách alebo v Rusku.

Najväčšiu skupinu miestnych názvov utvorených z osobných mien tvoria posesiva čiže privlastňovacie názvy. Využívanie privlastňovacích mien v miestnych názvoch je však dosť zložitý vývinový proces v jazyku a špeciálne v toponomastike.²

V súčasnej slovenčine tvoríme privlastňovacie prídavné mená z mužských osobných mien slovotvornou príponou *-ov*, *-ova*, *-ovo* (*otecov*, *otcova*, *otcovo*), kým zo ženských osobných mien sufixom *-in*, *-ina*, *-ino* (*matkin*, *matkina*, *matkino*).

* *Lokátor* = kto v stredoveku uskutočňoval osídlovanie.

¹ Porov. ŠMILAUER, V.: Úvod do toponomastiky. 1. vyd. Praha 1966, s. 90.

² Doklady a príslušná literatúra: HUŠČAVA, A.: Kolonizácia Liptova. 1. vyd. Bratislava 1930; ŠIKULA, J.: Miestopisné dejiny Turca. 1. vyd. Bratislava 1944; KAVULJAK, A.: Historický miestopis Oravy. 1. vyd. Bratislava 1955; Súpis pamiatok na Slovensku I–III. Bratislava 1967–69; STANISLAV, J.: Dejiny slovenského jazyka I–III. 1. vyd. Bratislava 1956–58; STANISLAV, J.: Slovenský juh v stredoveku I–II. 1. vyd. Martin 1948; KRAJČOVIČ, R.: Pôvod juhزو-
doslovenských nárečí a ich fonologický vývin. Bratislava 1964; PAULINY, E.: Fonologický vývin slovenčiny. 1. vyd. VSAV 1963. Bratislava.

Takýmto spôsobom sa tvoria miestne názvy aj v súčasnosti, pravdaže, už iba z priezvisk, napr. *Kukučinovo*, *Šrobárová*, *Bernolákovo*, *Štúrovo*, *Jánošíková*, *Sládkovičovo*, *Svätoplukovo* ap. Tieto názvy vznikli v období poslovenčovania neslovenských miestnych názvov po r. 1945.

Miestne názvy vznikali z osobných mien pri všetkých slovanských národoch už od najstarších čias, takže sa tento typ pokladá za pradávny. Napr. *Šašov* ako majetok benediktínskeho opátstva v Hronskom Beňadiku sa spomína už v zakladacej listine z r. 1075. V súčasnosti je na Slovensku obec *Šašová* a *Šašovské Podhradie*. Obce *Šišov* (*Sis*) a *Krakov* (*Craco*, dnes *Krakovany* pri Piešťanoch) sa spomínajú v zo**s**borskej listine z r. 1113 teda istotne jestvovali už v 11. storočí.

Na východnom Slovensku je viac významných osád a miest, ktorých názvy sú utvorené z osobných mien slovotvornou príponou -ov azda podľa modelu *Prešov* (z osob. mena *Preš*, *Prieš*; porov. aj *Prešice*, teraz *Prašice* pri Topoľčanoch). *Prešov* sa spomína súčasne s Bardejovom (z osobného mena *Bardej*) r. 1247, *Sabinov* (živá je i forma *Sobinov*, z osob. mena *Sobeslav* vo familiárnej forme *Sobek*, *Sobin*) je doložený o rok neskôr (1248), *Vranov* r. 1270, *Zborov* až r. 1355 a *Stropkov* je tiež až zo 14. storočia.

Takéto miestne názvy vznikli z pôvodného dvojslovného pomenovania, napr. *Prešov dvor*, *Marcelova ves*, *Maríkova lehota* (r. 1321), *Maršova ves*, *Námestovo selo* z osob. mien *Preš*, *Marcel*, *Marík*, *Mareš*, *Námest*, hoci takéto dvojslovné pomenovania sú doložené iba výnimčne (napr. *Maríkova Lehota*). Druhá časť týchto dvojslovných pomenovaní sa vynechávala, lebo označovala všeobecne známu skutočnosť (druh osady), hoci sa podnes zachovali aj niektoré dvojslovné miestne názvy, napr. *Ješkova Ves*, *Jánova Lehota*, *Jašov Vrch* ap. *Karlová v Turci* sa ešte r. 1272 spomína ako *Karlova Ves*.

Všetky miestne názvy s takýmto zakončením nemusia však mať pôvod v osobných menách. Napr. *Jasov* (pri Košiciach) má názov podľa brala s týmto menom, pod ktorým vznikla osada a premonštrátsky kláštor r. 1171 (porov. názov brala *Žarnov* nad Oslanmi). Obdobne z osobného mena nemusí byť názov *Vranov* a *Stropkov*.

Iného pôvodu sú však miestne názvy *Brezová*, *Dubová*, *Orechová*, *Jasenová*, *Buková*, *Lipová*, *Chmeľová*, *Javorová*, *Malinová* a v strednom rode *Višňové*, *Hrabové*, *Jelšové*, *Dubové*, *Jablonové*, *Šípkové* a ľ., ktoré vznikli tiež z pôvodných dvojslovných pomenovaní podľa porastu, v ktorého blízkosti osada vznikla (napr. *Brezová hora*, *Višňové pole*).

Pôvodné dvojslovné názvy z osobných mien typu *Ābelová ves* (*lehota*) sa po zjednodušení formálne priklonili (iba v ženskom rode) k názvom typu *Dubová*, *Jasenová*. Nepocitujeme ich už ako privlastňovacie prídavné mená, preto sa vyslovujú i písu s dlhou samohláskou v prípone (*Ābelová*, *Maríková*, *Kaľamenová*, *Kamanová*).

V istom období a v istom miestnom okruhu sa podľa názvu niektornej osady ako vhodného modelu utvorila celá skupina takýchto miestnych názvov. Napr. v Liptove v súvislosti s určením chotára osady *Sliač* (teraz *Liptovské Sliače*, predtým *Tri Sliače*) sa r. 1252 spomína *Lisková* (osada patriaca Liskovi, osobné meno *Lisk*, *Lisko* sa však nespomína). V susedstve pri Liptovskej Teplej vznikla *Ivachnová* (osada Ivachnu, ako familiárne nazývali Ivanka, jej prvého majiteľa r. 1298), *Bešeňová* zasa podľa jej majiteľa Tomáša Bešeňa. Tento model sa uplatnil aj pri názvoch *Ludrová* (pôvodne *Rudlová*, od *Rudolf-Rudl*) a *Černová* (z osobného mena *Černo*), ktoré sa spomínajú ako osady mesta Ružomberka r. 1376. Naproti Černovej za Váhom je *Hrboltová*, ľud. *Hrbótová* (od mena lokátora Herborta); po r. 1945 sa podľa tohto modelu utvoril názov obce *Hubová* (pri poslovenčovaní z názvu *Gombáš*). Iba mladší *Švošov* vypadol z tejto súvislosti (z osobného mena *Šoš*, ľud. *Švoš*), a to azda pod vplyvom názvu *Žaškov* na blízkej dolnej Orave.

Aj v strednom Liptove bol tento postup veľmi produktívny. Tu sa r. 1268 spomínajú Ondrej a Mikuláš, zakladatelia rodu Pongrácovcov. Tak vznikla *Ondrášová*, pri Mikuláši aj *Demánová* (od *Demian*) a o niečo vyššie *Beňadiková*. V hornom Liptove sú zas obce *Vavrišovo* (r. 1286, od *Vavrinec* v podobe *Vavriš*), *Dovalovo* (od osob. mena *Doval*, doteraz jestvujú priezviská *Dovala*) a pri Mikuláši je *Ilánovo*, ktoré sa spomína už r. 1246 (od osob. mena *Ilián* v podobe *Ilän*), iste zo spojenia *Ilánovo selo*.

V Turci sa *Ďanová* spomína už r. 1252, *Abrahámová* (ľud. *Abramová*) už r. 1262, *Karlová* (ako *Karlová ves*) r. 1272, *Borcová* r. 1302, *Bodorová* (podľa osobného mena *Bodor*, ktorého syn Blažej sa spomína r. 1383). Oravské názvy tohto typu sú mladšie. Najprv sa spomína *Štefanov* r. 1355, potom *Bobrov* r. 1564 (z osobného mena *Bober*), *Vitanová* r. 1550 (z osobného mena *Vit* v zdrobnenej familiárnej forme *Vitan*), *Čimhová* r. 1438 (od mena rastliny *čemucha*), *Vasiľovo* r. 1550, *Náimestovo* r. 1557, *Ťapešovo* r. 1580, *Beňadovo* až r. 1663.

Početnosť názvov osád tohto typu je zo všetkých typov miestnych názvov najväčšia. Tvorenie miestnych názvov z osobných mien slovotvornou príponou *-ov*, *-ova*, *-ovo* je dosiaľ veľmi produktívne.

Zo ženských podstatných mien v súčasnej slovenčine tvoríme prívlastňovacie prídavné mená príponou *-in*, *-ina*, *-ino* (*dcérin*, *manželkina*, *sestrina*). V starej slovenčine sú však ešte v 15. st. doložené prívlastňovacie prídavné mená tvorené týmito príponami aj z mužských mien zakončených na samohlásku *-a* (v okrajových slovenských nárečiach podnes majú takéto mená v 2. páde jedn. čísla príponu *-y*: *od gazdy*, *hrdyny*, *sluhy* ap., ako je *od ženy*).

Dokladom na starobylosť názvov tohto typu je popri Nitre najstarší slovenský miestny názov hradu *Devín*, ktorý sa v nemeckých prame-

ňoch už roku 864 spomína ako hrozná, nedobytná pevnosť veľkomoravského kniežaťa Rastislava. *Devín* má názov od mužského osobného mena *Deva*, je to *Devov* — *Devin hrad*.

Ostatné doklady sú oveľa neskoršie. Na Orave je *Turdošín* od osobného mena *Turdoša* (*Turdošín* — *Turdošov dvorec*), ktorý sa spomína ako colná stanica r. 1267. Z osob. mena *Jakub* v podobe *Kuba* je *Kubín* (r. 1314), od *Malata* je *Maľatiná* (úradne *Malatiná*) zo 14. stor. (po r. 1313, existencia obce doložená r. 1389), v Liptove je *Maľatín* (teraz *Malatiny*). Oravský *Hruštín* (od *Hruška*) je z konca 16. stor. (r. 1588). V Liptove je *Ploštín* (od osob. mena *Ploska*); najprv sa však spomína potok tohto mena (r. 1263). Od mena *Budata* je *Budatín* pri Žiline (prvý raz r. 1321), od mena *Bada* je *Badín* (r. 1292). Od mena *Paraska* je v Turci *Paraštiná* (14. stor.), *Pezinok* sa pôvodne volal *Bozín* (od mena *Boza*); maďarčina zachovala tento názov vo forme *Bazin* (*Bozin*), Nemci si ho upravili na *Bösing* (podľa svojich mien na *-ing*) a Slováci toto ponemčené meno prevzali zasa ako *Pezinok*. Doklad na *Bozyn* je z r. 1208. V Liptove je aj názov vrchu *Veratin* (od *Verata*) nad Liptovským Jánom, ktorý sa v turistickej literatúre viac spomína pod názvom *Hrádok*. Východoslovenský *Palín* je od mena *Paľa* alebo zo ženského mena *Paula*. V názvoch *Pavčina Lehota* v Liptove a *Paština Závada* pri Žiline sa dvojslovné názvy zachovali doteraz, kým z *Omasťinej Lehoty* (r. 1485) je teraz už iba *Omastiná* (ako *Lyhota* sa spomína už r. 1389).

Tento typ posesív utvorených príponou *-in*, *-ina*, *-ino* pre nevelký počet mužských mien zakončených na *-a* neboli taký produktívny ako názvy zakončené príponou *-ov*, *-ova*, *-ovo*. V súčasnosti sa miestne názvy týmto spôsobom netvoria.

Nepochybne najstarším spôsobom tvorenia privlastňovacích prídavných mien, ktoré sa stali miestnymi názvami, bolo tvorenie pomocou prípony *-iň*, *-iä*, *-ie*, ktorá zmäkčovala predchádzajúcu spoluuhlásku. Prípona mužského rodu *-iň* v slovenčine zanikla a jej jestvovanie v čase trvania jerov sa v súčasnej slovenčine prejavuje iba v mäkkosti koncovej spoluhlásky, v jej palatálnosti. Tvorenie privlastňovacích prídavných mien týmto spôsobom zastaralo už v 9.—10. storočí, ale v miestnych názvoch sa tento spôsob v slovenčine využíval ešte aj v 11. a azda aj v 12. storočí.

Najznámejším takto tvoreným miestnym názvom je *Bratislava*, pôvodne *Braslav hrad* čiže *Braslawov* (porov. české *Boleslav*, *Břeclav*, *Kouřím* ap.). V nemeckých zápisoch r. 907 sa zapisuje ako *Braslawespurch*, *Brezalauspure* ap. Z nemeckého znenia *Pressburg* vzniklo upravené meno *Prešporok*. Pôvodné znenie nesprávne zrekonštruoval P. J. Safárik v podobe *Bratislava* a to sa vžilo.

Z osobného mena *Brank(o)* vzniklo meno hradu *Branč* (*Brankov*

hrad), ktorý sa prvý raz spomína r. 1158. Od osobného mena *Trenk* je názov obce *Trenč*, kým *Trenčin* je z osobného mena *Trenka* (priezvisko *Trenka* sa vyskytuje doteraz); spomína sa už v zoborskej listine r. 1113. Obec *Boleráz* sa pôvodne nazývala *Boleradz* čiže *Boleradov* (*dvor*); spomína sa až r. 1247, ale tu doložené sídlisko je už z veľkomoravských čias a základy románskeho kostolíka s radovým pohrebiskom z 11.—13. storočia. Od osobného mena *Luborko* je názov obce *Luboreč* (r. 1271) i *Luborča* (t. j. *Luborkova ves*). Z osobného mena *Ždan* je pri Košiciach *Ždaňa* (r. 1222), od osobného mena *Sokol* je meno hradu i obce *Sokol* (r. 1289), od *Bytko* je *Bytča* (1250), od *Čadko* (porov. české *Čádek*) je *Čadca* (z pôvod. *Čadča*).

V Liptove (názov kraja znamená *Lubkov hrad a kraj*) je niekoľko takýchto archaických názvov. Mestečko *Lupča* je od osobného mena *Lubko*; *Lubk-iä ves* > *Lupčä* > foneticky *Lupča* (z r. 1263). Popri Partizánskej (predtým Nemeckej) *Lupči* je aj zvolenská *Slovenská Lupča*. Z koreňa *lub-* je názov *Lubela* (z osobného mena *Lubel-iä ves* > *Lubela*), potom *Lubočňa* (z osobného mena *Lubochna*, *Lubochn-iä ves* > *Lubočňa*). Z osobného mena *Palud* (priezvisko *Palud*, *Paluda*, *Paluga* je známe aj v súčasnosti) je *Paludza* i *Palúdzka* (dnes súčasť Liptovského Mikuláša). *Paludza* sa spomína už r. 1246. Takto je utvorený aj názov skupiny domov a potoka *Sestrč* čiže *Sestrkov* *dvor* i *potoč* (*Sestrk-iä* > *Sestrč*). Všetky uvedené názvy sú typologicky veľmi staré a možno ich klásiť do 12. storočia.

Na okolí Žiliny je obec *Nesluša* (od osobného mena *Nesluch*) a *Nededa* (od *Neded*), pri Trenčíne *Neporadza* (od *Neporad*) a *Rozvadza* (od *Rozvad*).

Na Spiši slávna starobylá *Levoča* vznikla na veľkomoravskom sídlisku, kým mesto sa rozvilo po tatárskom vypálení r. 1241. Jej názov je z osobného mena *Levok* (*Levok-iä ves* > *Levoča*).

V Zemplíne je *Kazimír* (r. 1270) a *Lastomír* (fara sa spomína v pápežských desiatkoch z r. 1332—37). V Šariši je zasa *Budimír*. Mäkkosť koncového *-r* nepoznáme (*Budimir-iä* *dvor* čiže *Budimirov dvor*).

Na hornej Nitre je *Prievidza* (r. 1113) z *Previd-iä ves* čiže *Previdova ves*. *Sebedražie* je pôvodne *Sebedraž* (*Sebedrah-iä*). Taký je aj názov *Radobica* (pôv. *Radobit-iä ves*, z osob. mena *Radobit* alebo *Radobyti*, prípadne *Radovit*, lebo je aj zápis *Radovica*). Takéhoto pôvodu je aj *Drahožica* (dolina, potok a azda starší názov obce) vo Veľkých Uherciach (*Drahožit-iä* > *Drahožica*).

Záverom načím zopakovať, že miestne názvy tvorené z osobných mien príponami prívlastňovacích adjektív predstavujú medzi slovenskými miestnymi názvami početnú skupinu. Pomerne hojný výskyt názvov utvorených príponou prívlastňovacích adjektív *-iä*, *-ie*, ktoré boli archaické už v 12. storočí, je jedným z dôkazov starobylosti osídlenia

príslušných krajov našimi predkami. Takto aj jazykoveda pomáha historii tam, kde nie sú písomné doklady spred 13. storočia.

Ružomberok, ul. 5. apríla 1

Pár slov o slove menšina

MILAN URBANČOK

Oddávna sa vratí, že knihy majú svoje osudy (*Habent sua fata libelli*). Ešte väčšmi to platí o jazyku. Aj jazyk má svoje osudy a ich poznanie nie je bezvýznamné ani pre súčasný spisovný jazyk a pre jeho kultúru. Aj vo vývine našej spisovnej reči v čase, keď sa formovala a „hladala sa“ najmä v oblasti odborného štýlu, možno nájsť veľa značkov, ktoré ešte majú súvis aj s naším súčasným spisovným jazykom.

Nie je teda zbytočné, ak sa hovorí aj o tom, čo kedysi v slovenčine bolo, a čo sa v nej časom zmenilo.¹ Súvisí to totiž s tým, ako sa náš jazyk a najmä spisovný jazyk vyvíjal od samého začiatku až podnes. Chceme si z hľadiska, ktoré sme naznačili, všimnúť slovo *menšina*.

Slovník slovenského jazyka (II. diel, Bratislava 1960, s. 132) toto slovo uvádza vo význame „menšia čiastka v rámci nejakého celku“. Ako príklady sa uvádzajú spojenia: *národnostná, náboženská menšina; mizivá, nepatrňá menšina*. V začiatkoch formovania sa našej súčasnej spisovnej reči bolo však úsilie prisúdiť slovu *menšina* aj význam „minúta“.

Je známe, že delenie dňa na dvadsať štyri časti (hodín) je staré. Ale pomenovania týchto častí sa v našej spisovnej reči — ako ukazuje materiál, ktorý máme poruke —, ustalovali dosť dlho a neboli jednotné, ani presné.

Napríklad ani slovo *hodina* nemalo v minulosti taký význam, aký má dnes. Malo význam „chvíľa, istý kratší časový úsek“.² V našej súčasnej reči to vidieť i dnes napríklad v týchto spojeniach: *posledná hodina/hodinka* (= chvíľa pred smrťou), *urobiť niečo v poslednej hodinke* (= v poslednej chvíli), *tažká hodina/hodinka* (= pôrod, porodenie dieťaťa). Je zrejmé, že v uvedených príkladoch nejde o tú hodinu, ktorá sa dnes chápe predovšetkým ako presne vymedzený časový úsek dňa, rozčleňujúci sa na šesťdesiat minútových častí.

¹ V našom časopise sú v tomto smere pozoruhodné najmä články J. Doruľu, M. Majtána, Š. Ondruša a V. Uhlára.

² Pozri MACHEK, V.: Etymologický slovník jazyka českého. 2. vyd., Akademie 1968, Praha, s. 173 (heslo *hod*).

Iný osud má v spisovnej slovenčine slovo *menšina* vo význame „minúta“. Slovo *menšina* je zrejme od pôvodu kalk (doslovny preklad), ktorý súvisí s latinským základom *min-* (tento základ je aj v slovách *minus*, *minimálny*, *minimum*) a vyjadruje význam malosti, čiastkovosti, časti nejakého celku. Nám ide — ako sme už spomenuli — o slovo *menšina* vo význame „minúta“.

Poznámka. Len ako zaujímavosť uvádzame, že v latinčine sa časové úseky minúta a sekunda volali takto: *pars minuta prima* (teda prvá časť = minúta) a *pars minuta secunda* (teda druhá časť = sekunda).

Vo význame šesťdesiatej čiastky hodiny sa slovo *minúta* zaužívalo v slovenčine už dávno. V materiáli zo štúrovského a poštúrovského obdobia, ktorý je v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, sa ukaže, že v tom čase už bolo bežné a ustálené. Pravda, na dokladoch, ktoré uvedieme, vidieť, že kvantita (*minuta* — *minúta*) ešte nebola ustálená (doklady uvádzame v pôvodnej podobe):

za dve minúti (Slov. nár. noviny 1845); *za minutu* (Slov. nár. noviny 1845); *o 20 minút pozdejšie* (Slov. nár. noviny 1848); *minuta odúševnenia* (Slov. pohľady 1851); *ani za minutu* (V. P. Tóth 1865); *minulo desať minut* (V. P. Tóth 1866); *začal rátať minúty* (Sokol 1867); *prišla rozhodná minúta* (Národný hlásnik 1868); *o dve tri minuty* (Orol 1870); *jednotlivé minuty* (Orol 1872); *vzdialenosť ľudia o minútach môžu sa srozumeť* (Kordoš, Fyzika 1872); *každú minutu* (Kordoš, Fyzika 1872); *tri minuty* (Orol 1875).

V tom istom materiáli, z ktorého sme uvádzali doklady, však možno nájsť aj dôkazy o úsili „poslovenčit“ slovo *minúta*, a to tak, že by sa nahradilo neologizmom *menšina*. Na tento neologizmus zo spomenutého obdobia máme v kartotékach Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV pozoruhodný počet dokladov. Uvádzame z nich tieto (okrem skrátenia sú v pôvodnej podobe):

...za deväť menší zaspala. (Domová pokladnica 1849); *Pod dvoma menšinami (minútami) vyvolal všetky včely z úla.* (Sokol 1860); *Ešte niekoľko menší ku oddychu, a potom vstali sme z našich miest ...* (V. P. Tóth 1863); *Sotva stál som tu pár menší, ozval sa z besedy ... mäkký ženský hlas.* (V. P. Tóth 1867); *...a o niekoľko menší prestal žiť.* (Sokol 1867); *Aš po desiatich menšíach ... zbadal cedulku na jednych vrátach.* (Sokol 1867); *...a o niekoľko menší už stál Janko samotný pred domom a pozeral smutne za vozom ...* (J. Čajak)

Z druhej skupiny dokladov je so zreteľom na čas, v ktorom vznikali, typický najmä ten, ktorý uvádzame na druhom mieste. Tam sa totiž na vysvetlenie hovorí, že *menšina* je vlastne *minúta*. Z porovnania obidvoch skupín dokladov vidieť — ako sme už spomenuli —, že slovo *minúta* bolo v príslušnom čase (t. j. v začiatkoch formovania sa spi-

sovnej slovenčiny) bežnejšie a známejšie ako slovo *menšina*. To si vynútilo vysvetlujúcu poznámku v zátvorke.

Takýto „zátvorkový“ spôsob vysvetľovania alebo spresňovania významu slov je v tom období vývinu našej spisovnej reči, o ktorom sme hovorili, bežný. Možno sa o tom presvedčiť napr. aj v Štúrovej Nauke reči slovenskej.³

Zo starších slovníkov sme slovo *menšina* vo význame „minúta“ našli u Loosa (slovník je z roku 1871). Tam sa slovo *menšina* vysvetluje týmito inojazyčnými ekvivalentmi: *kisebbség; perc; Minorität, Minderheit; Minute*.

Slovo *menšina* vo význame „minúta“ nenaznačujú vo svojich slovníkoch ani Palkovič, ani Bernolák. Aj to dosvičda, že ide o neologizmus z obdobia romantizmu.

Z novších prác slovo *menšina* v spomínanom význame uvádza vo svojom slovníku Kálal. Ako autorov spomína Kollára a Čajaka. V tom istom význame ho zaznačuje aj J. Horecký v knihe Slovenská lexikológia I (Slovenské pedagogické nakladatelstvo, Bratislava 1971, s. 120) a zaraďuje ho medzi slová zo staršieho obdobia. Ako autorov uvádza Čajdu a Záborského.

Z toho, čo sme doteraz povedali, možno usudzovať, že slovo *menšina* vo význame „minúta“ v začiatkoch vývinu spisovnej slovenčiny súvisí s obdobím, ktoré v našich národných dejinách voláme romantizmom (máme na mysli predovšetkým štúrovské obdobie, ale i niekoľko deťaťačí po ňom).⁴

Na záver chceme povedať — ako sme to už naznačili predtým —, že neologizmus *menšina* vo význame „minúta“ sa v spisovnej slovenčine neujal. Prednosť dostal už predtým známy a zaužívaný europeizmus *minúta* z latinského základu. Dozaista to ovplyvnil aj fakt, že zhruba v tom istom čase (doklady máme z rokov 1845, 1865, 1872) sa už používalo aj slovo *sekunda* na označenie šesťdesiatej čiastky minúty. Teda *minúta* a *sekunda* z významovej stránky utvárali súvztažnú dvojicu.

Jazykovedný ústav L. Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

³ Mimochodom poznamenaváme, že analogicky — významovo i slovotvorne — je motívované ukrajinské slovo *chvilina* vo význame „minúta“ (pozri Rosijsko-ukrajinskij slovnyk. Vydavnyctvo Akademiji nauk URSR, Kyjev 1937).

⁴ Analógiu možno nájsť v českých pomeroch. V češtine sa vtedy neologizmy tvorili — ako je známe — veľmi hojne.

Slovo *menšina* vo význame „minúta“ uvádza vo svojom slovníku z r. 1836 Jungmann. Je pravdepodobné — pretože české obrodenstvo historicky predchádza slovenský romantizmus —, že slovo *menšina* vo význame „minúta“ bolo prevzaté z češtiny.

ROZLIČNOSTI

Sympózium

V ostatných rokoch nás hromadné oznamovacie prostriedky často informujú o tom, že istá vedecká inštitúcia usporiadala dajaké sympózium. Keďže nielen širokým vrstvám, ale niekedy ani samým pracovníkom usporadúvajúcim sympóziá nie je jasný pravý význam slova *sympózium*, pokúsime sa ho bližšie osvetliť.

Slovník slovenského jazyka (IV, s. 380) uvádzá dva významy slova *sympózium*: 1. hostina, posedenie s duchaplným rozhovorom (tento význam sa exemplifikuje citátom od Zúbka: *Oj bolíže to časy, keď si nás pozýval na duchovné sympóziá*), 2. konferencia užšieho kruhu odborníkov.

Súvislosť medzi uvedenými dvoma významami sa nám najlepšie očejmí, ak sa pozrieme na pôvod slova *sympózium*. Môže to byť zaujímavé už aj preto, že sa za ním skrýva časť kultúrnej histórie.

Slovo *sympózium* je gréckeho pôvodu a jeho pôvodná podoba je *symposion*. Tá sa podnes zachovala v češtine, kde sa aj medzisamoohláskové s číta ako s. V slovenčine používame latinizovanú podobu so zakončením na -ium a namiesto s v medzisamohláskovom postavení čítame i píšeme z. Ruská podoba tohto slova je *simpozium*, anglická *symposium*, francúzska *symposie* a nemecká *Symposium* alebo *Symposion*.

Slovo *sympózium* je zložené z dvoch gréckych slov: *syn* a *posis*. Slovo *syn* má v gréctine niekoľko významov. Ako príslovka značí „spolu“ a ako predložka (v gréctine s 3. pádom) zodpovedá slovenskej predložke s. Veľmi často sa však vyskytuje ako predpona v slovách s významom súčasnosti, napr. *synchrónny* (z gr. chronos = čas) = súčasný. Inokedy má slovo *syn* v zložených slovách význam spolupatričnosti, napr. v lekárskom termíne *syndaktylia* (gr. daktylos = prst) čiže vrodené zrastenie, zrast prstov (na rukách alebo na nohách), a význam spoluúčasti, napr. *symbióza* (gr. bios = život) čiže spolužitie dvoch jedincov atď.

Ako predpona má pred pernými spoluohláskami (*b, p, m, v, f*) podobu *sym-*, napr. *symfónia* (gr. fóné = zvuk, vlastne súzvuk), *sympatia* (gr. pathos = útrapy, utrpenie, pocit, väšeň, vlastne spoluutrpenie, súcit).

V slovenčine jej často zodpovedá predpona *sú-*.

Druhá časť slova *sympózium* súvisí s gréckym slovom *pōsis*, ktoré

znamená „pitie; nápoj“. Gréčtina pozná aj sloveso *sympinein* s významom „pit spolu“. Doslovný preklad slova *sympózium* je teda *spolupitie*.

Ďalej je potrebné všimnúť si kvantitu tohto slova. V gréčtine je totiž v slabike *-po-* omikron (= krátke o), je to teda pôvodne krátká slabika. Bola však prízvučná, a preto je teraz na nej dĺžka. Vývoj bol totiž taký, že vo vulgárnej latinčine sa kvantita samohlások postupne viac a viac stávala závislejšou od prízvuku, až sa napokon všetky neprízvučné slabiky vyslovovali krátko a všetky prízvučné sa predlžovali. To isté sa odohrávalo i vo vývoji gréčtiny.

Po tomto formálnom rozbore slova *sympózium* pristúpime k analýze jeho sémantickej, obsahovej stránky.

F. Novotný v úvode k svojmu prekladu Platónovho dialógu o láske, ktorý sa volá SYMPOSION, hovorí: „Název Symposium se překládá slovem „Hostina“, ale nepřesně. Řecké symposion není hostina, nýbrž ta družná zábava, která následovala po jídle. Jméno má od společného pití, ale svou obřadností, jež se projevovala i zahajovací modlitbou, se lišila od pitky v našem smyslu toho slova, nezušlechtěného představou o společenských požitcích rozumu a vкусu“ (Platón, Symposium, s. 7).

Veľké hostiny sa u Grékov končievali spoločným pitím (*symposition*), ktoré bolo spojené s istými obradmi. Účastníci *sympózia* (*sympoziasti*) si natierali vlasy vonnými mastami a olejmi a hlavu si ozdobovali vencami z čerstvých kvetov. Zvolili si predsedu (gr. *symposiarchos*, lat. *magister convivii* alebo *m. bibendi*), ktorý sa staral o riadny priebeh sympózia. Určoval napríklad, v akom pomere sa má miešať víno s vodou (obyč. 2:3) a aké množstvo vína sa má vypíť na zdravie oslavencu. Zvyčajne to bolo toľko pohárov, z koľkých písmen sa skladalo oslavencovo meno. To sa volalo *bibere Graeco more* (= piť na grécky spôsob). Zábavu ná sympóziu obstarávali speváci a neskôršie aj hudobníci. Rozprávali sa pritom anekdoty, vtipy a účastníci si dávali hádanky. Vzdelanejšie kruhy na sympóziu diskutovali o istom probléme, najmä filozofickom.

Podľa tohto zvyku sa grécke slovo *symposion* — *sympózium* začalo metonymicky používať i vo význame „konferencia užšieho kruhu odborníkov“.

Š. Horváth

Nejde o Bercove žily, ale o lýtkové žily

Zo spomienkovej poviedky Hany Zelinovej ...akoby odlomil vŕštek z rozmarina, uverejnejenej v Slovenských pohľadoch (1973, č. 11, s. 50), sme si poznačili túto zaujímavú vetu: *Pani učiteľka Kochová, ked' ju*

Bercove žily veľmi nemorili a ležala na diváni (!), a nie v posteli, ne raz ma požiadala, aby som jej niečo prečítala z novín.

Nejde nám ani tak o celú vetu, ako o spojenie *Bercove žily*. Z vetnej súvislosti sa však možno dovtípiť, že nejde o nijaké žily, ktoré by boli pomenované podľa istého Berca (ako to v anatomickom názvosloví občas býva, napr. *Eustachova trubica*), ale o známe žily tvoriace na lýtkach zhrubnuté povrazce a uzniny. Ide zrejme o žily na tej časti predkolenia, ktoré sa v češtine označuje ako *bérce*.

Pripomíname túto drobnosť predovšetkým preto, aby sme ukázali, ako málo známe je dnešným Slovákom české pomenovanie *bérce*. Tak málo známe, že ho možno chápať ako vlastné meno a utvoriť názov *Bercove žily*, akoby tu šlo o názov podľa svetoznámeho anatóma, ktorý by sa azda mohol volať *Berco*, *Berce* alebo *Berc*.

A napokon nás návrh. Český názov *bérce* sa pripája k latinskému názvu *crus*. Tento názov sa do slovenčiny prekladá ako *predkolenie* (lebo zahrňa kosti ihlicu a pišťalu). Kedže v našom prípade nejde o kosti, ale o žily na lýtku, odporúčame pomenovanie *lýtkové žily*.

J. Horecký

SPRÁVY A POSUDKY

Jazyková rubrika vo Večerníku

Dňa 8. apríla 1967 vyšiel v bratislavskom Večerníku (v čísle 83) prvý príspevok novej jazykovej rubriky *Slovenčina na každý deň*. V Slove na úvod, ktorého autorom je Š. Michalus, sa stručne vymedzilo poslanie novej rubriky takto: „V tejto našej rubrike chceme pomôcť odstraňovať jazykové kazy a nepodarky, priberať sa upozorňovať na nesprávnosti a nedôslednosti, budeme radiať v sporných otázkach. Nevyhneme sa ani pranierovaniu jazykových kazov. Budeme ich adresne kritizovať a budeme žiadať nápravu.“ Táto rubrika vychádza pravidelne týždenne už ôsmy rok. Prvý ročník z r. 1967 je neúplný z toho hľadiska, že rubrika začala vychádzať až v druhom štvrtroku, inak však príspevky vychádzali pravidelne každý týždeň. Úplné sú ročníky 1968—1972 (príspevky vychádzali po celý rok). Máme teda k dispozícii dostačujúci počet ročníkov, na základe ktorých si môžeme urobiť celkový obraz o profile tejto rubriky.

V r. 1967 vychádzala rubrika pravidelne týždenne, v r. 1968—1970 zhruba 40 ráz za rok, od r. 1971 sa príspevky uverejňujú zasa pravidelne týždenne. Dohromady vyšlo v r. 1967—1972 260 príspevkov, z čoho by bola asi 250-stranová publikácia toho typu, ako sú jednotlivé vydania Jazykovej poradne Československého rozhlasu.

Jednotlivým oblastiam (úvodníky — Ú, všeobecné príhovory, všeobecná kritika jazykových nedostatkov, upozornenie na nové publikácie a pod. — VP, výslovnosť — V, pravopis — P, slovná zásoba, v tom aj poučenia o vlastných menách — SZ, tvorenie slov — TS, morfológia — M, syntax — S, štýlistika — Š) sa venovala pozornosť takto: 1967 Ú 1, VP 8, V 3, P 4, SZ 13, TS Ø, M 9, S 1, Š 1. — 1968 Ú Ø, VP Ø, V 1, P 4, SZ 24, TS 6, M 4, S 3, Š Ø. — 1969 Ú 3, VP 7, V 1, P 2, SZ 21, M 4, S Ø, Š Ø. — 1970 Ú 1, VP 4, V 1, P 3, SZ 19, TS 3, M 4, S 3, Š Ø. — 1971 Ú 1, VP 11, V Ø, P 4, SZ 22, TS 8, M 4, S 2, Š Ø. — 1972 Ú Ø, VP 7, V 2, P 7, SZ 16, TS 8, M 10, S 1, Š Ø. Tu treba poznamenať, že jednotlivé príspevky sme zaraďovali podľa toho, čoho sa príspievok v prevažnej miere týkal. Každý príspevok sme teda počítali iba raz, aj keď niektoré príspevky sa týkajú viacerých oblastí (napr. výslovnosti aj pravopisu, výslovnosti aj morfológie a pod.).

Najväčšia pozornosť, ako ukazuje uvedený prehľad, sa venuje lexikálnym otázkam: ide o výklad významu slov, pôvod slov, správne používanie frazeologických jednotiek atď. Značný záujem príťahujú otázky z oblasti tvorenia slov (napr. správne tvorenie obyvateľských mien v súvislosti s rozličnými podujatiami, ktoré sú práve aktuálne). Sústavná pozornosť sa venuje výslovnostným, pravopisným a tvaroslovným otázkam. Príspevky v pravom zmysle slova štýlistické bývajú zriedkavejšie, ale inak štýlistické hľadisko sa bežne uplatňuje v každom príspevku (rozoberaný jazykový prostriedok sa hodnotí napr. ako hovorový alebo odborný a pod.).

Bratislavský Večerník predstavuje denník určený predovšetkým obyvateľom Bratislav. Rubriku *Slovenčina na každý deň* možno posudzovať aj z toho hľadiska, do akej miery sa v nej venuje pozornosť jazykovým otázkam, ktoré sú spojené so životom Bratislav alebo sa viažu na Bratislavu. Celkovo možno povedať, že ročne vyde priemerne 5 príspevkov viažúcich sa osobitne na Bratislavu. Pravda, v tejto skupine príspevkov by sme mohli ešte vyčleňovať ďalšie skupiny, resp. podskupiny. Na jednej strane by to mohli byť napr. príspevky viažúce sa na vlastné bratislavské reálie (napr. niektoré pomenovania ulíc a iných verejných priestranstiev), na druhej strane príspevky, v ktorých sa reaguje na podujatia usporiadane v Bratislave (napr. majstrovstvá sveta v krasokorčuľovaní). So zreteľom na osobitný charakter bratislavského Večerníka ako novfín jedného mesta bude vhodné zameriavať sa vždy na príspevky, ktoré sa týkajú Bratislav.

Tým sa už dostávame k otázke záujmu čitateľov o túto rubriku. Závažnejšie slovo by tu mohol povedať prieskum záujmu čitateľov o Večerník, resp. o jednotlivé materiály. Máme však aspoň isté nepriame dôkazy záujmu o uvedenú jazykovú rubriku. Sú to listy alebo telefonické rozhovory adresované Jazykovednému ústavu L. Štúra SAV, v ktorých sa používajú spisovného jazyka odvolávajú na príspevky uverejnené vo Večerníku. Aj z osobných rozhovorov môžeme zistiť, že bežný Bratislavčan, ktorý sa zaujíma o kultúrne otázky, si dobre všíma jazykovú rubriku Večerníka. Dôkazom toho je kladný praktický dosah početných príspevkov uverejnených práve na stránkach Večerníka. A keďže Bratislava je dnes kultúrnym centrom celého Slovenska (vychádza tu napr. prevažná väčšina denníkov a iných časopisov, väčšina rozhlasových a televíznych programov sa vyprodukuje v Bratislave atď.), prostredníctvom Večerníka možno vlastne ovplyvňovať jazykovú prax v celoslovenskom rozsahu.

Už sa ustálil aj istý káder spolupracovníkov tejto rubriky. V absolútnej väčšine ide o pracovníkov Jazykovedného ústavu L. Štúra SAV, a to najmä o pracovníkov oddelenia spisovného jazyka a oddelenia jazykovej kultúry; pracovníci z iných oddelení prispievajú zriedkavejšie. Celkový počet prispievateľov za jednotlivé roky sa pritom od roku 1969 mierne zvyšuje. To ukazuje, že na práci v tejto rubrike sa zúčastňuje stále väčší počet pracovníkov JÚLŠ SAV. Štyria autori prispievali pravidelne každý rok (L. Dvonč, F. Kočiš, I. Masár, Š. Michalus), ostatní sa uplatnili iba v niektorých z uvedených rokov.

Redaktorom rubriky je od jej vzniku Š. Michalus, pracovník oddelenia jazykovej kultúry JÚLŠ SAV. Za túto činnosť mu Predsedníctvo SAV udelilo v r. 1972 Cenu SAV za vedecko-popularizačnú a vzdelávaciu činnosť.

Aj tento stručný prehľad ukazuje, že rubrika *Slovenčina na každý deň* má závažné postavenie v sústave jazykových stĺpčekov v hromadných oznamovačích prostriedkoch, ktorých cieľom je zvyšovať kultúru jazykového prejavu v najširších kruhoch používateľov spisovného jazyka. Nemožno si preto želat nič iné, len aby pokračovala v tejto záslužnej práci aj ďalej.

L. Dvonč

Specifický pomocník jazykovej kultúry

Za špecifického (svojrázneho) pomocníka jazykovej kultúry pokladáme satiricko-humoristický časopis *Roháč*, a to najmä preto, že v časopise tohto typu sa výraznejší záujem o otázky jazykovej kultúry jednoducho nepredpokladá, hoci narážky na jazykový materiál sú v humoristických časopisoch časté. A predsa Roháč špecifickými prostriedkami nápravne zasahuje aj do jazykovej praxe. Sústavne sme sledovali 26. ročník (1973) a presvedčili sme sa, že redakcia pomáha v oblasti jazykovej kultúry vedome a sústavne. Za priameho pomocníka možno označiť stálu rubriku *Úradným jazykom* a rubriku *Čo píšu iní*.

V prvej rubrike sa uvádzajú autentické citáty z rozmanitých tlačív, správ, hlásení, podnikovej korešpondencie a pod. (Pravdaže, označenie *autentické citáty* treba brať so zreteľom na humoristický časopis s istou rezervou. Faktom však ostáva, že takých textov, ktoré pranieruje Roháč, je v oblasti administratívnej nadostáč.) Bez toho, že by sa takéto citáty komentovali, upozorňuje sa na ich meravosť, nepozornú až nezmyselnú štylizáciu. Roháč v tejto rubrike dáva na pranier takéto formulácie: *Poskytujeme služby, ktoré svojim charakterom nemožno zaradiť medzi služby.* — *V našom podniku nastalo zlepšenie pracovnej neschopnosti* (č. 23, s. 13). — *Súčasne sme previedli montovanie motora práčky za účelom jeho opravy* (č. 28, s. 13). — *Neplnenie úlohy vyplýva zo zamerania našej činnosti* (č. 28, s. 13). Nech by sme z rubriky *Úradným jazykom* vybrali hociktorý citát, v každom sa do kritického svetla stavia jazyková chyba, nepresná alebo nelogická štylizácia atď. A to všetko sú znaky nízkej jazykovej kultúry textu.

V podstate zhodné zacielenie má aj rubrika *Čo píšu iní*, adresovaná novinárom, t. j. činitelom, ktorí majú v jazykovej kultúre veľkú váhu. Upozorňuje na jazykové kazy v tlači s celoslovenskou pôsobnosťou (nápadne často sa tu

zjavujú zábery z denníka *Smena* a *Práca*: redakcie týchto denníkov by z toho mali vyvodiť konkrétné závery). Ale kritické ostrie Roháča — pomocníka jazykovej kultúry — zasahuje aj oblastnú tlač (napr. *Smer*), okresné noviny (napr. *Záhoráka*; na jazykovú stránku týchto novín sme už upozornili aj v našom ačsopise — pozri KS, 4, 1970, s. 28—29), ba aj závodné časopisy, ako sú *Úderník*, *Slovnajtár* a ī. (O nich pozri KS, 3, 1969, s. 360—361.) Rozdiel oproti predchádzajúcej rubrike je aj v tom, že chyby v dennej tlači Roháč nenecháva bez komentára. Pravdaže, ide o humorný alebo satirický komentár, nie o jazykový rozbor, ale aj ten možno chápať ako pomoc jazykovej kultúre. Postupmi a prostriedkami adekvátnymi humoristickému časopisu nabáda Roháč uvažovať o vhodnosti vybratých jazykových prostriedkov, o správnosti a presnosti štylizácie.

Zámer redakcie Roháča pomáhať pri náprave jazykových chýb sa okrem spomínaných rubrií ukazuje aj z fotografií jazykovo chybnych nápisov, z propagácie spisovného výrazu (napr. v č. 32, s. 12 sa odborný termín *koncevé zarážky* uprednostnil pred slangovým výrazom *šturce* [ten sa uvádzava v zátvoreke], ktorý je hľadom známejší) ap. V jednotlivých prípadoch sa možno stretnúť aj s „roháčovským rozborom“ konkrétneho textu (pozri napr. Jazyková poradňa, č. 36, s. 2).

Nepriama pomoc jazykovej kultúre sa v Roháči poskytuje tým, že humor mnohých vtipov, anekdot, príbehov atď. sa zámerne buduje na jazykových jednotkách, presnejšie na vlastnostiach niektorých jednotiek. Ako prostriedok humoru sa dosť často používa homonymia (*Ak nemáte do vareného vína klinčeky, môžete použiť aj pipínačky* [správ. *pipináčiky*], č. 52, s. 3), nezáležitý domáci výraz v preklade cudzích textov (porov. *Wir sprechen deutsch = Naddávame po slovensky*, č. 21, s. 10), hra s jazykovými prvkami, resp. slovotvornými možnosťami slovenčiny (porov. napr. v rubrike *Naši spravodajcovia nám hľásia* tvorenie neskutočných miestnych mien *Chytrákovce*, *Strhané Závity*, č. 36, s. 2; *Tuhla Nedaleko*, č. 38, s. 8; *Krivé Rovné*, č. 40, s. 2), spre-vádzanie daktorých obrázkov slovom utvoreným ad hoc a zároveň narážky na rozličné životné situácie a problémy, napr. *smogosféra* (č. 50, s. 9), *Starý Smogovec* (č. 11, s. 9) atď.

Pravdaže, popri vlastnostiach, ktoré sú z hľadiska jazykovej kultúry nesporne pozitívne, má minulý ročník Roháča aj daktoré negatívne vlastnosti a tie sa na pozadí zreteľnej tendencie pomáhať jazykovej kultúre črtajú osobitne ostro. K negatívnym črtám patrí používanie neústrojných, nespisovných slov, napr. *domok* namiesto *domček* (č. 28, s. 15), *schátralý* (č. 32, s. 7) n. *schátraný* alebo lepšie *s pustnutý*, *doporučovať* (č. 32, s. 3) n. *odporúčať*, *prehliasiť... za utopenca* (č. 32, s. 7) n. *vyhliasiť... pomyselný* (č. 32, s. 13) n. *neskutočný*, *vymyslený*, *fiktívny*, *okoralý* (č. 36, s. 7) n. *skórnatený*, *stvrdnutý*, *zosušený*, *zoschnutý*, *nahlúplo* (č. 38, s. 10), n. *mierne hlúpo*, *dost hlúpo*, *nasprostasto*, *zbehlejší* (č. 45, s. 13) n. *šikovnejší*, *zručnejší*, *pohotivejší*, *pýtať k nahliadnutiu* (č. 28, s. 15) n. *pýtať na nazretie*, *darček k narodeninám* (č. 38, s. 11) n. ...na narodeniny, *obchod textilom* (č. 45, s. 13 n. *obchod s textilom*, *zladovateľ* (č. 50, s. 3) n. *zladovatený* atď. A negatívnu črtou sú aj podaktoré strojené štylizácie: *pre uskutočnenie zemných prác* (č. 32, s. 12) n. *na zemné práce*, *došlo k odlúčeniu ná-*

kladného listu od zásielky (č. 50, s. 13) n. *nákladný list sa oddelil/odlúčil od zásielky* atď.

Cieľom tohto pristavenia sa pri Roháči je najmä ocenenie pozitívnej práce, ktorú tento týždenník vykonáva na prospech jazykovej kultúry, ale aj opätovné upozornenie na niektoré jeho jazykové nedostatky. Predpokladáme, že bude mať taký účinok, ako mala beseda s redaktormi Roháča a jazyková recenzia 23. ročníka tohto časopisu (pozri Š. Michalus, O jazykovej stránke Roháča. KS, 5, 1971, s. 45—48).

I. Masár

SPYTOVALI STE SA

Mäkké ď ako hláska a ako písmeno. — V. G. z Lazian: „Nedávno sa vyskytol zaujímavý problém pri určovaní mäkkých a tvrdých spoluhlások. Väčšina z nás tvrdila, že v slove *dedina d* je mäkká spoluhláska, lebo samohlásky *e, i* ju zmäkčujú, a v slove *dom d* má funkciu tvrdej spoluhlásky. Boli však aj takí, ktorí tvrdili, že v obidvoch prípadoch ide o tvrdú spoluhlásku. S touto otázkou som sa obrátila aj na iných kolegov a zistila som nejednotnosť názorov v tejto veci. Bola by som veľmi rada, keby ste mi na môj list odpovedali a spresnili túto gramatickú poučku.“

Začneme tým, čím pisatelka skončila. V prípade, na ktorý sa sptyuje, nejde o nijakú gramatickú poučku, lebo gramatika sa zaobrá nie hláskami a spôsobom ich zaznačovania (to patrí do hláskoslovia a do pravopisu), lež gramatickými tvarmi a syntaktickými konštrukciami. Otázka teda patrí do inej oblasti.

Vo formulácii vlastnej otázky ide pravdepodobne takisto o nedorozumenie, lebo keď v spisovnej slovenčine *vyslovíme* slovo *dedina*, otázka stráca zmysel; nemôže totiž byť ani najmenšej pochybnosti o tom, či tu v slabikách *de, di* ide o mäkké *ď*, alebo o tvrdé *d*. Iná vec je, že v slovenskom *pravopise* platí zásada, podľa ktorej sa mäkké spoluhlásky *ď, ľ, į, ľ* v postavení pred samohláskami *e, i*, ako aj pred dvojhálskami *ia, ie, iu* písu *ako d, t, n, l*. To však na ich výslovnosť (t. j. v podobe *deň, ňeleni sa, liat, lieštie...*) nemá nijaký vplyv.

Ako vidno, otázka vznikla z nerozlišovania jazyka ako primárne zvukového nástroja na dorozumievanie a pravopisu ako sústavy záväzných pravidiel o používaní grafických znakov na písomné zaznačovanie zvukových (t. j. vlastných jazykových) prostriedkov; z nerozlišovania hlásky ako zvukovej jednotky jazyka a písmena ako písomného znaku hlásky. Ak si náležite uvedomíme rozdiel medzi jazykom a pravopisom, resp. medzi hláskou a písmenom, nejasnosti tohto druhu nevzniknú.

J. Kačala

Drogistický tovar. — S. Brunovská zo Šenkovic nám nedávno nápisala list, v ktorom sa sptyuje, či tovar, ktorý sa predáva v drogérii, možno označiť

ako *drogistickej*. Takéto označenie tovaru si totiž pisateľka všimla v súťreňe obchodného domu Prior v Bratislave.

Autorka listu správne postrehla, že sa tovar predávaný v drogérii nemá označovať ako *drogistickej*.

Podstatné meno arabského pôvodu *droga* označuje surovinu rastlinného alebo živočíšneho pôvodu používanú na výrobu liekov. V slovenčine je toto slovo základom na tvorenie viacerých slov.

Priponou *-ista* je od podstatného mena *droga* utvorený názov osoby, ktorá sa zaoberá predajom drog: *drogista*. Z tohto podstatného mena vzniklo príponou *-ický* vzťahové prídavné meno *drogistickej*.

Podstatné meno *droga* je aj v základe slova *drogérie* s príponou francúzskeho pôvodu. Pôvodne sa pomenovaním *drogérie* označovala predajňa drog a liečiv. Dnes sa liečivá predávajú iba v lekárňach pod zodpovedným dozorom vysokoškolsky kvalifikovaných odborníkov. Pomenovanie *drogérie* však ostalo ďalej, i keď sa sortiment tovaru predávaného v drogérii podstatne zmenil. V drogériach sa predávajú najmä kozmetické prípravky, zdravotnícky materiál, čistiace prostriedky, farby, laky, rozličné chemikálie, fotografické potreby a pod. Treba poznámenať, že ani jeden zo spomínaných výrobkov nemá nič spoločné s drogami, preto nie je primerané ani pomenovanie *drogistickej tovar*.

Ako teda výstižne pomenovať veci, ktoré možno nakúpiť v drogérii, aby pomenovanie nezvádzalo k chybnej predstave, že ide o predaj drog?

V praxi sa používajú rozličné náписy, napr. FARBY-LAKY, ak v predajni prevažujú maliarske potreby; časté sú aj firemné tabule s nápismi PARFUMÉRIA, ďalej ČISTIACE PÔTREBY, FOTOPÔTREBY a pod. Skrátka, pomenovania predajní sú motivované prevažujúcim sortimentom tovaru, ktorý sa v obchode predáva.

Všetky uvedené druhy tovaru najprimeranejšie označuje vzťahové prídavné meno *drogériový*. Podľa toho všetko, čo sa predáva v drogérii, t. j. kozmetické prípravky, čistiace potreby, farby, laky, fotografické potreby, zdravotnícky materiál a pod., možno správne označiť súborným pomenovaním *drogériový tovar*.

V drogériach sa teda nepredáva drogistickej, ale *drogériový tovar*.

E. Rísová

Strážnička. — Pracovníčka Ministerstva priemyslu SSR: „V súpise zamestnaní sa uvádzajú funkcie strážnika. Ako pomenovať ženu, ktorá vykonáva túto funkciu? V Slovníku slovenského jazyka sa sice uvádzajú podoba *strážkyňa*, no predpokladá ako základ podstatné meno mužského rodu *strážca*. V súpise zamestnaní sa však rozlišuje medzi strážnikom a strážcom, preto je rozlišovanie potrebné aj vtedy, ak uvedené funkcie zastávajú ženy.“

V Slovníku slovenského jazyka IV (Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1964, s. 278 a 279) sa prechýlená podoba *strážkyňa* uvádzajú iba pri názve *strážca*. Pri názve *strážnik* sa podoba ženského rodu neuvádzajú. Tento stav je aj v iných normatívnych príručkách. Keďže sa ukazuje potreba rozlišovať medzi strážcom a strážnikom, toto rozlišovanie je potrebné aj v ženskom rode, a preto treba od názvu osoby mužského rodu *strážnik* utvoriť náležitú prechýlenú podobu.

Najčastejšou príponou na tvorenie ženských podôb od názvov osôb mužského rodu je prípona *-ka*. Prechýlená podoba od názvu *strážnik* sa utvorí tak, že k odvodzovaciemu základu *strážnik* pridáme príponu *-ka*, pričom koncové *k* prípony *-ik* v názve osoby mužského rodu sa zmení na *č*, teda *strážnik* — *strážnička*. Podobne sú utvorené tieto prechýlené názvy: *úradníčka* (od *úradník*), *strojníčka* (*strojník*), *tlmočníčka* (*tlmočník*), *bojovníčka* (*bojovník*), *pracovníčka* (*pracovník*), *robotníčka* (*robotník*) atď.

Na záver opakujeme, že prechýlená podoba od názvu mužského rodu *strážnik* je *strážnička*. Treba ju uviesť aj v prípadných ďalších vydaniach normatívnych príručiek a v budúcom vydaní Slovníka slovenského jazyka.

M. Považaj

Názvy ulíc a iných verejných priestranstiev. — Istý obyvateľ Bratislavы nás nedávno upozornil, že v hlavnom meste SSR v časti Podunajské Biskupice sú na úradných oficiálnych tabuľkách označujúcich ulice popri slovenských názvoch *Strojnícka ulica*, *Bratislavská ulica* aj maďarské názvy *Gépész utca* a *Bratislavai utca*. Pýtal sa, či možno názvy ulíc lubovoľným spôsobom uvádzat na verejnosti, či neexistuje nijaká forma, ktorá by zabezpečila primeranú starostlivosť o jazykovú podobu názvov, lebo je prinajmenšom čudné, keď v hlavnom meste Slovenskej socialistickej republiky sú na verejných, úradných tabuľkách neslovenské, v tomto prípade maďarské názvy ulíc.

Presvedčili sme sa, že informácia je správna.

Vyhľáška Ministerstva vnútra Slovenskej socialistickej republiky č. 93 z 18. júna 1970 o určovaní názvov ulíc a iných verejných priestranstiev je základou úradnou normou, priamo vyznačujúcou vecný, formálny i jazykový rámec názvov ulíc. V deviatom paragrafe tejto vyhlášky sa ustanovuje, že názvy ulíc a iných verejných priestranstiev sa určujú podľa významných udalostí, miest, osôb (nežijúcich) a podľa vecí, javov a pod. Názvy majú byť spoločensky opodstatnené, priliehavé, ľahko vysloviteľné a z jazykového hľadiska správne. Vyhláška pamäta i na národnostne zmiešané obce a územia a umožňuje používanie názvov pochádzajúcich z príslušného etnika. Zásada sa formuluje tak, že názov možno utvoriť aj od základu inojazyčného slova (z jazyka českého, maďarského, ukrajinského, polského, nemeckého a pod.), musí však zodpovedať pravidlám (zákonostiam) slovenského jazyka.

Z formulácie vyhlášky jednoznačne vyplýva, že názvy ulíc a verejných priestranstiev na území Slovenskej socialistickej republiky majú byť v slovenskej jazykovej podobe. Vo vyhláške sa nič nehovorí ani o dvojjazyčnosti názvov. Možno pripomenúť, že v názvoch obcí a ich časti sa dvojjazyčné slovensko-nemecké a slovensko-maďarské podoby zrušili v roku 1948 a slovensko-ukrajinské podoby v roku 1965.

Na vysvetlenie konkrétneho príkladu možno vari dodať, že na celom území hlavného mesta SSR Bratislavу sa v ostatnom čase uskutočňuje výmena tabuľiek označujúcich námestia a ulice za nové, doplnené číslom mestského obvodu. Tabuľky, na ktoré nás upozornili a ktoré odporújú súčasnej právnej norme, iste zakrátko doslúžia a prestanú vyvolávať rozhorčenie i úsmevy.

M. Majtán

KULTÚRA SLOVA

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Eudovíta Štúra SAV. Ročník 8, 1974, č. 4. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vy chádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozšíruje Poštová novinová služba. Objednávky a predplatné prijíma PNS — ústredná expedícia tlače, administrácia odbornej tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Objednávky zo zahraničia vybavuje PNS — ústredná expedícia tlače, Bratislava, Gottwaldovo nám. 48/VII. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v apríli 1974. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distribution rights are held by JOHN BENJAMINS, N. V., Periodical Trade, 54 Warmoesstraat, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1974.

Cena Kčs 3,—